

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Uusima aja osakond

Fiona Jõesuu
Eesti ja Ukraina suhted 1993–1996
Bakalaureusetöö

Juhendaja: Kaarel Piirimäe, *Phd*

Tartu
2023

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. Musta mere laevastik	8
1.1. Massandra kokkulepe	11
1.2. Musta mere laevastik Krimmi poolsaarel 1994. aastal	12
1.3. 1995–1996: Eesti suursaatkonna vaated Musta mere laevastiku teemal.....	15
2. Majandus ja Ukraina koht rahvusvahelises majanduses	18
2.1. Majandus Ukrainas.....	18
2.2. Eesti ja Ukraina vastastikused majandushuvid 1993. aastal.....	20
2.3. Eesti ja Ukraina 1994	21
2.4. Presidendivalimised kui majanduspoliitilise suuna küsimus.....	24
3. Ukraina julgeolekupoliitika: Tuumarelvad, regionaalne koostöö ja NATO	28
3.1. Eesti vaated Ukraina tuumarelvastuse seisukohtadele ning mure Kiievi prestiiži pärast.....	30
3.2. USA sekkub tuumarelvastuse likvideerimisprotsessi.....	33
3.3. Edasised arengud Ukraina julgeolekus	34
3.4. Ukraina idee luua Kesk- ja Ida-Euroopa julgeolekuvöönd	36
3.5. Ukraina ja NATO 1995–1996	38
3.6. Eesti suursaatkonna arvamused seoses Musta mere-Balti koostöö vööndi ideega	39
KOKKUVÕTE	41
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	43
SUMMARY	46

SISSEJUHATUS

Suveräänse riigi üks olulisemaid tunnuseid on iseseisev välispoliitika. Välispoliitika on tihedalt seotud sisepoliitikaga ning nende mõlema eesmärk on tagada riigi julgeolek ja kaitsta kodanike heaolu. Kodanike kaitse ja heaolu edendamine annab välispoliitikale laialdase haarde – nii on välispoliitikaks suhtlus erinevate riikide valitsuste vahel, majanduskoostöö edendamine kui ka kodanike organisatsioonide lävimine.¹ Kui Eesti 1991. aastal taasiseseisvus, hakati riiki üles ehitamine demokraatlikel alustel. Eesti esimesest iseseisvuse perioodist olid teadmised, mis aitasid kaasa riigi taastamisele. Lisaks teadmistele oli okupatsiooni perioodil teinud hulk Eesti diplomaate ja pagulasi teavitustööd Eesti annekteerimise kohta. Just selline aktiivsus aitas säilitada Eesti esindused okupatsiooni ajal Suurbritannias (kuni 1970. aastateni) ja Ameerika Ühendriikides. 1991. aastal tuli selle pinnalt tööd jätkata ja taastada või luua suhtlus ka teiste riikidega. Ühed esimesed saatkonnad loodi Helsingis, Kopenhaagenis ja Bonn. Suhtlus lääneriikidega sai Eestile üheks olulisimaks prioriteediks – soov oli liituda Euroopa Liidu ja NATOga. Üheks põhjuseks, miks läände sooviti integreeruda, võib tuua õppetunni, mis oli saadud esimese vabariigi ajast – autoritaarset riiki ei taha keegi aidata.² Selle asemel tuli kohaneda tollase maailmapoliitikaga, liita ennast läänelike väärtustega ja paista maailmas silma eduka riigina. Maailmapoliitikas aga toimus sel perioodil huvitav fenomen – nimelt külm sõda oli läbi saanud ja lääs näis uskuvat, et edaspidi suuri vastasseise ei teki. Usk näis sedavõrd tugev, et 1990. aastate alguses ei pandud tähele Venemaa demokratiseerumisprotsessiga seotud probleeme – demokratiseerumine ei toimunud nii nagu võiks ja riik jätkas oma imperialistlike traditsioonidega. Ometi näis lääs olevalt kindel, et ajaloo lõpp on saabunud ja Venemaa muutub demokraatlikuks.

Taasiseseisvunud Eesti ei uskunud pimesilmi, et Venemaa on võtnud aluseks läänelikud väärtused ja edaspidi riiki laiendada ei püüa. Vahur Made on 25. veebruaril 1992. aastal Eesti välispoliitika põhimotona kasutanud sõna „hirm“ – „Idaga suheldes kardame, et me jumala pärast Venemaad ära ei vihasta. Läänega suheldes muretseme, kas me ikka piisavalt demokraatlikud ja armsad välja näeme“³. Ehk on just see hirm aidanud Eestil nii kiiresti ja

---

¹ Smith S, Hadfield A ja Dunne T (eds). (2016). Foreign Policy. Oxford: Oxford University Press.

² Ilves T. H. (2008). Meeloslas mäletades. Koost. Pajuste E. Teine tulemine II: Välisministeeriumi taasloomise lugu. Tallinn: Välisministeerium.

³ Kirjandusarhiiv. Postimees, 1992 nr 1–75. Vahur Made, Eestile on vaja oma välispoliitikat. (25.02.1992)

edumeelselt riiki ehitada? Venemaa ettearvamatus ajendas Eestit arendama suhteid endiste NSV Liidu osade ja Varssavi pakti maadega.

1993. aastal asutati Eesti suursaatkond Kiievisse, millega sai alguse suhtlus endise impeeriumi varemetel. Avatud suursaatkond oli Eesti 44. välisesindus ja 12. suursaatkond.⁴ Huvitav on, et näiteks Varssavi pakti kuulunud Poola, Ungari ja Tšehhiga algas suhtlus hiljem – kuigi tegemist oli riikidega, kes võtsid ka eesmärkideks kohanduda lääne väärtustega.

Eesmärk, uurimisküsimused ja struktuur

Siit tulenevalt ongi töö eesmärk välja selgitada põhjuseid, miks Eesti avas ühe esimese saatkonna endise Nõukogude liidumaadest just Ukrainasse. Uuritav periood jääb suursaatkonna avamise algusaegadesse – 1993–1996. Sel vahemikul sai paika suursaatkonna töö.

Teemad, millest käesolevas töös kirjutatakse, olid uuritaval perioodil rahvusvaheliselt kajastamist leidvad ja olid olulised Eesti julgeoleku tagamisel. Tasub märkida, et Ukraina on territoriaalselt suurem kui näiteks Prantsusmaa. Nõukogude Liidus omas Ukraina majanduslikult tähtsat rolli. Siit tulenevalt oli Eesti julgeoleku seisukohalt oluline, et Ukraina säilitaks oma iseseisvuse, sest sõltumatu Ukraina ohjeldaks Venemaa võimalusi teostada oma imperialistlikke ideid.

Tulenevalt töö eesmärgist üritab käesolev töö anda ülevaate, milline on Eesti nägemus olnud Ukrainas toimuva osas, kuidas sarnased kogemused on kahte riiki mõjutanud ning kuidas Eesti on mõistnud Ukraina valikuid. Sellest lähtuvalt on seatud töö uurimisküsimusteks:

1. Millised olid Eesti vaated ja seisukohad Ukrainas toimuva osas?
2. Milline oli rahvusvaheline suhtumine Ukraina arengusse?
3. Milline oli Venemaa roll Eesti ja Ukraina suhtluse arengul?

Uurimisküsimuste vastuste leidmiseks on töö jaotatud kolmeks peatükiks. Esimene peatükk annab Musta mere laevastikuga seotud probleemidest ülevaate ning läbilõike Eesti suursaatkonna vaadetest. Teises peatükis analüüsitakse Ukraina majandusarengut ja Eesti huve Ukraina majanduse parendamisel. Analüüsi põhirõhk langeb Eesti suursaatkonna arvamustele ja kirjeldustele Ukraina majandusküsimustes, kuid kajastamist leiavad ka lääne vaated

---

⁴ Kirjandusarhiiv, Postimees, 1993 nr 147–198. Eesti saatkond Kiievis (9.08.1993).

Ukrainast. Ühtlasi annab see ülevaate, miks Ukraina turg jäi Venemaaga tugevalt seotuks. Ukraina majanduslikule olukorrale tuginedes saavad vastuse kõik kolm uurimisküsimust. Kolmas peatükk on eelmiste teemadega tihedalt seotud ja käsitleb tuumarelvastuse ning julgeolekupoliitika küsimust. 1990. aastate alguses sooviti tuumarelvastusarsenali vähendada, ometi nägi Ukraina hoopis tuumarelvade olemasolus võimalust maailmas enda probleemidele tähelepanu pöörata. Esmalt analüüsitakse lääne arusaama Ukraina tuumarelvastuspoliitikas, seejärel antakse ülevaade probleemi lahendusele. Lõpuks käsitletakse Ukraina edasisi mõtteid ja kavatsusi riigi julgeoleku tagamisel, Seega annab viimane peatükk üldjoontes vastuse Eesti vaadetele tuumaarsenali eemaldamise, NATO laienemise ja Kesk-Ida-Euroopa kaitsevööndi idee kohta. Rahvusvahelise suhtumisest leiab kajastust enim tuumarelvastuse eemaldamine. Julgeoleku temaatika on olnud tihedalt seotud Eesti ja Ukraina puhul hirmuga, et Venemaa alustab oma piiride laiendamist – seega leiab selles peatükis kajastamist ka Venemaa roll üldise kaitsepoliitika kujunemisel.

Historiograafia ja allikad

Uuritav periood jääb 1993–1996. aastate vahemikku. See on periood, kui suursaatkond Kiievis sisse seati. Sellest lähtuvalt on valitud uurimisallikateks Eesti Suursaatkonna Kiievis memod 1993–1996 ja nendele on lisaks vaadatud 1993–1996. aastate välisministeeriumi jutupunkte, juhiseid ja taustadokumente. Põgusalt on antud taustainformatsiooni ka 1991–1993. aastatel aset leidnud muutustest, mis teeb teema paremini mõistetavaks. Samuti on intervjuueeritud sel perioodil Kiievi suursaatkonnas poliitikadiplomaadina töötanud Jaak Lensmenti. Siinkohal tänab töö autor Jaak Lensmenti, kes lahkelt aitas oma meenutustega luua parema arusaama saatkonna tööst.

Töö kirjutajale teadaolevalt ei ole varasemalt Eesti ja Ukraina suhtlust põhjalikult uuritud. Küll on uuritud üldiselt Ukraina arengu ja toimuvaga seotud protsesse. On olemas Jaak Erik Laja lõputöö „Krimmi küsimus Ukraina ja Venemaa suhetes 1991–2014“, milles anti ülevaade Krimmi poolsaarel aset leidnud separatistlikest liikumistest. Samuti pöörab uurimus tähelepanu Musta mere laevastiku probleemi lahendamisele. Siinne töö lisab nende arengute käsitlemisele Eesti hinnangu. Eesti suursaatkonna töö algusest Kiievis annab ülevaate „Teine tulemine: taasiseseisvunud Eesti välisesindused“. Kogumikus on Andrei Birovi ja Jaak Lensmenti meenutused suursaatkonna sisseseadmisest. Eraldi on riikide ajaloole pühendatud

hulk uurimisi, kuid teadaolevalt on siinses töös käsitlust leidev Eesti ja Ukraina suhted 1993–1996 esimene, mis puudutab kahe riigi suhtlust eraldi.

Töö annab ülevaate Eesti välispoliitikast Ukrainas 1993–1996, millele on seni vähe tähelepanu pööratud. Teema on aktuaalne, kuna Venemaa viimaste aastate tegevus rahvusvahelisel areenil on muret tekitav. Töö peatükid sisaldavad analüüsi Eesti seisukohtade ja vaadete kohta 1990. aastate alguses Ukrainas aset leidnud sündmustele. Töö rõhuasetus on iseseisvumise taastamisele järgnenud aastad, mis on oluliseks aluseks tänasele Eesti välispoliitikale. Tuginedes eelpool nimetatud allikatele püüab käesolev töö anda ülevaate Eesti nägemusest Ukrainas toimuvast ja Eesti huve Ukrainaga suhtluses.

Suursaatkonna rajamine

Eesti välisministeeriumile edastas toleaege Ukraina riigis toimuvate muutuste kohta teateid põhiliselt Andrei Birov ja Jaak Lensment. 1995. aasta teises pooles liitus suursaatkonnaga Rein Oidekivi, kes üldiselt analüüsis Ukraina majanduses toimunut. Eesti suursaatkonna ülesehitamine Kiievis pandi Andrei Birovi õlule, kes Moskva suursaatkonnast lähetati Ukrainasse ajutise asjurina. Tööd alustas Birov 8. augustil 1993. aastal Kiievis, kus ta soojalt vastu võeti – ukrainlastel oli huvi Eesti vastu ja nii tehti temaga Ukraina meedias mitu intervjuud ajutise asjuriga. Kaks päeva hiljem, 10. augustil 1993, jõudis Kiievisse Jaak Lensment, kes töötas 1993–1996 poliitikadiplomaadina Ukrainas.

Suursaatkonna töö sisseseadmist lihtsustas ukrainlaste sõbralik suhtumine eestlastesse. Kiievisse jõudnud Andrei Birov ja Jaak Lensment alustasid koheselt suhtlust Ukraina valitsuse ja ülemnõukoguga. Jaak Lensment on öelnud nii suursaatkonna sisseseadmise kui ka hilisema tööprotsessi kohta, et suhted on olnud alati head ning põhimõttelisi vastuolusid ei ole esinenud.⁵ Kui tuua välja, mis mõjutas Eesti suursaatkonna tööd, siis selleks oli sobivate ruumide puudus. Nimelt ruumid, mis suursaatkond sai, olid kõrvuti teiste suursaatkondadega – muuhulgas ka Venemaa saatkonnaga. Kitsikuse tõttu tegi Jaak Lensment üldiselt tööd kodukontoris.⁶

---

⁵ Intervjuu Jaak Lensmentiga (1966) 27.01.23.

⁶ Lensment J. Kiiev 1993–1996. (2003). Eek-Pajuste E (koost.). Teine tulemine – Taasiseseisvunud Eesti välisesindused. Tallinn: Välisministeerium.

Suursaatkonna rajamiseks oli mitmeid põhjuseid. Esiteks oldi huvitatud Ukraina aitamisest Euroopasse integreerumisel ning teiseks loodeti, et Ukrainaga hea läbisaamine hõlbustab suhteid ka Venemaaga. Lensment pidas ukrainlaste suhtumist Eestisse ja eestlastesse alati sõbralikeks – mure oli hoopis eestlaste suhtumine Ukrainasse. Eesti ajalehtedes ilmunud artiklid olid tihti Ukraina arengut naeruvääristavad. Lensment tõdeb, et kahe riigi arengud on olnud erinevad – Eesti võttis koheselt suuna Euroopasse integreerumisele, samas kui Ukrainal oli tunne, et Läänes neid keegi ei oota ja iseseisvunud riigid peaksid koostööd arendama omavahel.⁷

Eesti oli teisel arvamusel – usuti, et edukas ja lääne väärtustel põhinev riik on oodatud läänes. Sellest lähtuvalt pandi paika ka „idapoliitika“ ja „Ukraina-teljel“ toimuv. Mõlemaid mõisteid on kajastatud suursaatkonna dokumentides. Lähtuvalt Kiievi suursaatkonna määratlusest mõeldi idapoliitika all võimalust läänemaailmale teadvustada Ukraina probleeme – seni oli läänes Ukrainas toimuvat vaadatud läbi Venemaa huvide. Eestile oli tähtis Ukraina prestiiži tõstmine rahvusvahelisel areenil – see tähendas, et Ukraina, mis oli Venemaa imperialistlike soovide taastamisel üheks võtmeriigiks, areneks tugevaks iseseisvaks riigiks ja oleks vastukaaluks Venemaale. Selle all ei mõeldud, et Ukraina ja Venemaa vahel peaksid tekkima konfliktid, vaid et Ukraina puhul oleks tegemist rahu otsiva riigiga, mis on Eestiga sõbralikes suhetes ja teeks koostööd ühiste huvide saavutamisel. Ukraina-telje poliitika sai jätkuda vaid nii kaua, kuniks tegemist oli iseseisva riigiga, mis ei sõltunud täielikult Venemaast. Ukrainatelje poliitika on seega idapoliitika eelduseks – see tähendab, et Ukraina telje poliitika toimis vahetult Eesti ja Ukraina suhtlusel. Selle eesmärk oli kaasa aidata Ukrainal integreeruda lääne väärtustega. Nii on Ukrainas erinevatel aegadel olnud ka Eesti nõuandjaid – 1990.–1996. aastal oli Ukraina valitsuse ja keskpanga lühiajaline majandusnõunik Ardo Hansson, kelle tööd küll suursaatkonna memodes ei kajastata ja ka käesolevas töös kajastamist ei leia.

---

⁷ Intervjuu Jaak Lensmentiga (1966) 27.01.23.

1. Musta mere laevastik

1989.–1990. aastatel, kui Nõukogude Liit nõrgenes, kerkis esile Ukrainas mõte luua rahvusarmee. Idee peamiseks eestkõnelejaks oli Ukraina Rahvarinne (RUH). Armee pidi küll kuuluma Nõukogude Liidu sõjaväe hulka, kuid esmajoones alluma Ukraina Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi juhtimisele. Siiani oli keskne juhtimine toimunud NSV Liidu Kaitsenõukogus, kus võeti vastu kõik julgeolekuga seotud olulised otsused. Nõukogusse kuulunud inimeste hulk varieerus ajas – kindel koht oli NLKP KK peasekretäril, kaitseministril ja välisministril. Selline tsentraliseeritus hoidis liiduvabariikide valitsusi üldiselt armee juhtimisest eemal.⁸ 16. juulil 1990. aastal võeti vastu suveräänsusdeklaratsioon, mis kinnitas Ukraina õigust omada relvastatud jõude.⁹

24. augustil 1991 kuulutas Ukraina välja täieliku iseseisvuse. Impeeriumi koosseisust iseseisvunud riigid lahendasid sõjalise pärandi erinevalt – kui Eesti nõudis, et kõik endised Nõukogude väed lahkusid territooriumilt, siis Ukraina andis iseseisvumise päeval korralduse lühikese dekreediga „natsionaliseerida“ endised väed. Ukraina, mis asetseb endise Nõukogude Liidu läänepiiril, valdustesse jäid väed, mis oleksid pidanud kaitsma endist impeeriumit, samal ajal kui Venemaa pinnal olid teise järgu üksused (keskstrateegilise reservi koosseis).¹⁰

Lisaks sõjalise päranadi saatusele tekkis küsimus, kes maksab impeeriumi võla. Ka siin erines Ukraina Eestist. Ukraina nõudis Nõukogude Liidu lagunemisega tekkinud varade ja võlgade proportsionaalset jagamist. Põhjuseks, miks NSV Liidu võlg võeti ka Ukraina kanda, oli hirm, et riik ei saavuta rahvusvaheliselt Venemaast eraldi subjekti staatust ning lõpuks loetakse riik Venemaa sisemaa hulka. Ukraina asepeaminister Ihor Jahhnovski [1992–1993] ütles, et võla tasumine on iseseisva riigi ülesehitamiseks oluline.¹¹ Hiljem hakkas ukrainlaste suhteid Venemaaga mõjutama nii sõjaline pärand kui ka Venemaa tuginemine oma poliitilistes nõudmistes Ukraina võlale. Võlale lisandusid uued kulud, mida Ukraina katta ei suutnud.

---

⁸ Lehkre, J. P. (2013). *The Transition to National Armies in the Former soviet Republics, 1988–2005*. New York: Routledge. 20–21.

⁹ Olynyk, S. D. (2000). Ukraine as a Military Power. Wolchik S ja Zviglyanich V (toim), *Ukraine: The Search for a National Identity*. Boston: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. 70–71.

¹⁰ Samas, 69–71.

¹¹ Prizel I. (2000). Nation-Building and Foreign Policy. Wolchik S ja Zviglyanich V (toim), *Ukraine: The Search for a National Identity*. Boston: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. Ukraine, 16.

Nõukogude Liidu omandisse kuulunud Musta mere laevastikust pidi arenema Kiievi arvates Ukraina merevägi, kuid ka Venemaa, kui endise Nõukogude Liidu õiguslik järglane, soovis osa laevastikust enda haldusesse. Musta mere laevastiku asutamisaeg jääb 18. sajandi lõppu ja on venelastele nii Krimmi sõja (1853–1856) kui ka Teise maailmasõja tõttu loonud palju kangelaslugusid.¹² See on loonud Vene ühiskonna teadvuses Krimmi poolsaarele erilise koha ja sidunud piirkonda rahva eneseteadvusega. Venemaa president Boriss Jeltsin [1991–1999] ja Ukraina president Leonid Kravtšuk [1991–1994] kohtusid 1992.–1993. aastatel mitmetel tippkohtumistel. 1992. aastal Jaltas toimunud kohtumisel lepiti kokku merelaevastiku jagamises, mis pidi lõplikult jaotatama 1995. aastaks. Ometi ei pandud paika plaani, kuidas jaotamine peaks toimuma ja nii kohtuti uuesti 17. juunil 1993. aastal, kui jõuti otsusele, et laevastik jaguneb 50/50 alusel.¹³

Musta mere laevastiku probleem ei tulenenud vaid laevade jaotamisest – Venemaal oli soov kontrollida ka laevastikule loodud rannuinfrastruktuuri, mis aga asetseb Ukraina alal. Nii tunnistas Venemaa parlament 1992. aastal seadusvastaseks Krimmi liitmise Ukrainaga, mis oli toimunud 1954. aastal.¹⁴ 1992. aastal alustas Krimmi parlamendi liige Aleksandr Kruglov venemeelse elanikkonna õhutamist Krimmi poolsaarel asuvas Sevastopolis, et taasliituda Venemaaga.¹⁵ Sevastopol oli endise Nõukogude Musta mere laevastiku peamine mereväebaas. 9. juulil 1993 deklareeris Vene parlament, et Sevastopol on osa Venemaast ja ühtlasi Vene Musta mere laevastiku sadamalinn.¹⁶ Ukraina reageeris deklaratsioonile vihaselt – Ukraina välisminister Anatoli Zlenko [1991–1994] süüdistas Venemaad Ukraina riigi siseasjadesse sekkumises ning parlamendi rahvusvaheliste suhete komisjoni juht Dmitro Pavlõtško pidas tegevust võrdseks sõjakuulutusega.¹⁷ Ukrainal ei olnud kavas loobuda sadamalinnast, ometi soodustas see mässumeelsust Musta mere laevastiku ohvitseride ja meremeeste seas, kes olid nõudnud, et laevastik jääks ühtseks ja kuuluks Venemaale.

---

¹² Remy, J. (2018). Ukraina ajalugu. Tallinn: EKSA. 104.

¹³ Olynyk, S. D. (2000). Ukraine as a Military Power. 75–76.

¹⁴ Remy, J. Ukraina ajalugu. 228.

¹⁵ НЕЗАЛЕЖНИЙ АНАЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР ГЕОПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ – Борисфен Інтел. КРИМ 94. Частина 3 «Як ділився Чорноморський флот «по-братерськи» https://bintel.org.ua/nash_archiv/arkiv-regioni/arkiv-ukra%D1%97na/kak-delilsja-chernomorskij-flot-po-bratski/ (vaadatud 20.04.23)

¹⁶ Motyl A ja Krawchenko B. (1997) Ukraine: from empire to statehood. Bremmer I ja Taras Ray (toim.). *New States, New Politics: Building the Post-Soviet Nations*. Cambridge: Cambridge University Press. 272.

¹⁷ Schmemmann, S. (1993). Russian Parliament Votes a Claim to Ukrainian Port of Sevastopol. The New York Times. <https://www.nytimes.com/1993/07/10/world/russian-parliament-votes-a-claim-to-ukrainian-port-of-sevastopol.html> (vaadatud 28.04.23)

1993. aasta septembris leidis aset järjekordne kohtumine Venemaa president Boriss Jeltsini ja Ukraina president Leonid Kravtšuki vahel. Vähem kui kuu aega avatud olnud Eesti Vabariigi Kiievi Suursaatkond jälgis läbirääkimiste käiku, sest see võimaldas Eesti Vabariigi Valitsusel saada vahetut informatsiooni Ukrainas toimuva kohta ja kujundada Eesti idasuunalist välispoliitikat vastavalt arengukäikudele. Eesti Kiievi suursaatkonna dokumentides on välja toodud, et Venemaa rõhutas Ukraina suurt võlga Moskvale ja selle tõttu ei pidanud viimane võimalikuks Ukraina varustamist energiakandjatega ilma tagatisteta.¹⁸ Lisaks Nõukogude Liidu lagunemisest kaasa tulnud võlale oli Ukraina võlgu ka peamiselt nafta ja gaasi tarnete eest.¹⁹ Võlgade kattena pakkus Jeltsin välja võimaluse, et Ukraina annaks osa oma Musta mere laevastikust Venemaale.²⁰

Eesti Kiievi suursaatkonna teada sellel kohtumisel ühtegi müügi- ega rendilepingut ei sõlmitud (hiljem selgus, et siiski sõlmiti Massandra leping, kus käsitleti muuhulgas tuumarelvade saatust). Ometi teatas Jeltsin ühiskommunikees, et saavutatud on kokkulepe – Venemaa ostab Ukraina Musta mere laevastiku osa välja. Ukraina president avaldust ümber ei lükanud.²¹ Eesti Vabariigi Kiievi suursaatkond leidis, et kohtumisel olnud päevakorra küsimused asetati Ukraina kütusevõla konteksti. See võimaldas Moskvale läbirääkimisi poliitiliselt ja psühholoogiliselt mõjutada. Leiti, et Venemaa eesmärk polnud niivõrd võlgade väljamakse saavutamine kui Ukraina rahvusvahelise prestiiži ja rahva väärtushinnangute nõrgemine.²² Veelgi enam, Krimmi poolsaarel ja eriti Sevastopoli linnas oli suudetud elanike seas tekitada hirm, et majandust ei suudeta parandada ilma Venemaa abita ja selleks on vajalik riigi tihedam sidumine Venemaaga. See aitas kaasa populistlike ideede kasvule poolsaarel. Ukrainas oli jätkuvalt „vanema venna“ kompleks ning Venemaa oli seda edukalt kasutanud rahva mõjutamisel. Kõiki neid protsesse arvestades märkis Eesti Kiievi suursaatkond:

„EV Kiievi Suursaatkond näeb Moskva niisuguses hoiakus katset demoraliseerida ukrainlasi kui noore iseseisva riigi kodanikke, katset võimendada maad võtvaid impeeriumi

---

¹⁸ RA, ERA.5775.1.117. Memorandum Vene Föderatsiooni ja Ukraina riiklike delegatsioonide töökohtumisest 03. septembril Krimmis. (07.09.93).

¹⁹ Van Ham P. (1994). Ukraine, Russia and European Security: Implications for Western Policy. <https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/cp013e.pdf> (vaadatud 30.04.2023)

²⁰ RA, ERA.5775.1.117. Memorandum Vene Föderatsiooni ja Ukraina riiklike delegatsioonide töökohtumisest 03. septembril Krimmis. (07.09.93).

²¹ Samas.

²² Samas.

restaureerimise meeleolusid, püüdu saavutada oma poliitilisi eesmärke selles regioonis Ukrainale võimalikult alandaval viisil. Ukrainale on tehtud märkimisväärset poliitilist ja moraalset kahju²³

Avalikult ei avaldanud Eesti oma arvamust Musta mere laevastiku teemal. Ometi mõjutas sündmuste käik suursaatkonna tööd ning eesmärgiks võeti jälgida Ukraina-Vene teljel toimuvat ja informeerida muutustest Eesti Vabariigi valitsust. Eesti Kiievi suursaatkond lootis, et levitades objektiivset informatsiooni oma diplomaatiliste esinduste kaudu teiste riikide ametnikele, suudetakse Ukrainas toimuvat mõjutada.²⁴

1.1. Massandra kokkulepe

1993. aasta septembri lõpuks oli suursaatkond teadlik Massandra (3. sept 1993 kohtumine) allkirjastatud protokollidest, millest ilmnis Vene surve Ukrainale ning viimase püüdlus välja rabeleda majanduslikust kitsikusest. Ühtlasi on see murdemoment Ukraina hilisemale assotsieerunud liikmena liitumisele Sõltumatute Riikide Ühendusse (SRÜ), mis pidanuks Kiievi arvates aitama Ukraina majanduslikust kitsikusest välja.²⁵ Assotsieerunud liikme staatus tähendas, et Ukrainal oli võimalus enda poliitikakujundamiseks, erinevalt teistest SRÜ liikmetest, kes pidid näiteks välispoliitilised vaated viima ühte SRÜ huvidega. Suursaatkond võtab Massandra protokollid kokku:

„Sisuliselt Massandra näitab, et Ukraina aktsepteerib Vene domineerimist Musta mere basseinis, Vene baaside säilimine Krimmis ja Sevastopolis tähendab, et Ukraina juhid näevad Ukrainat kui riiki Vene poliitilise mõju piirkonnas.“²⁶

Arengud, mis Ukrainas aset leidsid, tekitasid Eesti Kiievi suursaatkonna meelest võimaluse, et riiki ei vaadata rahvusvahelisel areenil enam iseseisva riigina ning see kärbib võimalusi nii majandusliku kui sõjalise integreerumise Kesk-Euroopa ja Musta mere ruumides. Lääne võimalikku reageerimist on suursaatkond kirjeldanud nii:

---

²³ Samas.

²⁴ Samas.

²⁵ RA, ERA.5775.1.117. Memorandum Massandra-protsessist. (24.09.93).

²⁶ Samas.

„Ukraina, elades üle ennekuulmatut allakäiku, on maailma silmis muutumas tõeliseks pommiks. MML [Musta mere laevastiku], Sevastopoli ja Ukraina tuumarelva probleem, vaadatuna läbi majanduse katastroofi, hrapa omariikluse ja sisetülide prisma, on ohtlikeks faktoriteks Euroopa julgeoleku seisukohalt. Selles kontekstis Lääs kindlasti aktsepteerib Massandra-lepinguid.“²⁷

Ühtlasi pidas suursaatkond Lääne võimalikku aktsepteerimist Massandra kokkuleppega olulisemaks möödalaskmiseks „(peale Bosniat) postsotsialistlikus ruumis“, sest see annaks „reaalset poliitilist, majanduslikku ja moraalselt pinda Vene imperialismi taassünnile“.²⁸

1.2. Musta mere laevastik Krimmi poolsaarel 1994. aastal

Ukraina assotsieerunud liikmena liitumine SRÜga andis teatava garantii Krimmi teljel. Nimelt soovis Ukraina, et lepingus oleks välja toodud riikide territoriaalne puutumatus ja selle allkirjastamisega kinnitas Venemaa, et ei sekku poolsaarel toimuvasse ning suhtlus käib edaspidi läbi Ukraina valitsuse. Ukraina asus parandama Krimmi sidusust ülejäänud riigiga. 23. märtsil 1994. aastal võttis Ukraina Ülemnõukogu vastu määruse „Krimmi Autonoomse Vabariigi staatusest Ukraina seadusandluse seisukohalt“. Dokument sätestas Krimmi Vabariigi kui Ukraina autonoomse osana, millel puudusid suveräniteedi kandjad ning on kohustus järgida Ukraina seaduseid. President Kravtšuk määras esindaja Sevastopolisse, kes pidi kontrollima Krimmi presidendi tegevust ja seadusandluse vastavust Ukraina seadusandlusega.²⁹

SRÜga liitumine võis anda küll lepinguliselt kindluse territoriaalsele puutumatusesele, kuid Venemaa jätkas propagandaga ühiskonna lõhestamist. Ukraina ei olnud suutnud tasuda gaasi eest ning Venemaa ähvardas järjekordselt lõpetada gaasi tarnimise. Ähvardused ja propaganda, mis Moskvast kajasid, olid poliitilise maiguga. Tulenevalt raskusest, mis endine Nõukogude liiduvabariik tundis, oli ukrainlastel huvi Eesti omariikluse arengu vastu, mis oli suutnud areneda „trotsides Vene poliitilist ja majanduslikku survet. Seetõttu on Eesti kogemused Ukraina seisukohalt eriti olulised. Eesti kogemus peab aitama lahendada nende omariikluse probleemi oludes, kus tunnistatakse väljapääsmatut sõltuvust Venemaa tooristest ja turust“.³⁰

---

²⁷ RA, ERA.5775.1.117. Memorandum Massandra-protsessist. (24.09.93).

²⁸ Samas.

²⁹ RA, ERA.5775.1.117. EV Kiievi Suursaatkonna tööaruanne 22.02–05.03.94. (09.03.94).

³⁰ RA, ERA.5775.1.118. Memo Ukraina valitsusdelegatsiooni visiit Eesti Vabariiki. Asetleidnud jutuaajamiste protokollide analüüs.

Eesti Vabariik nägi Eesti-Ukraina suhetes võimalust vastastikust abi Euroopasse integreerumisel.³¹

Eesti seisukoht oli, et endisel emamaal võivad olla teatavad eelised nõukogude-järgsete probleemide lahendamisel, kuid sellega pidanuks Venemaa sekkumine ka piirduma.³² Suursaatkond pööras tähelepanu sellele, et suurem osa 200 000 ohvitserist Musta mere laevastikul pidas end venelasteks ja nende truudusvanne Ukrainale tulenes ainelistest kaalutlustest. See aga ei võimaldanuks Ukrainal neid rakendada rahvusliku julgeoleku tagamisel. Seega ei olnud Eesti suursaatkonna meelest see mitte julgeolekupoliitiline eelis, vaid võis ohustada Ukraina mainet ja kaalu rahvusvahelisel areenil ja saada koos tuumapommide probleemiga Ukrainale saatuslikuks.³³ Moskva luges laevastiku kuulumist Ukrainale formaalseks.³⁴

1994. aasta aprillis teravnes Musta mere laevastiku probleem jälle – Venemaa üritas Ukraina territooriumil sõjalist varustust laiali vedada. Lisaks oli Vene laev „Tsheleken“ rikkunud navigatsioonireegleid. Ukraina, tulenevalt oma seadusandlusest, kaasas konflikti lahendamisse eriüksused, mis omakorda kutsus Moskvast esile tugevad protestid. Ukraina andis käsu ohvitseridele, kes polnud Ukrainale truudust vandunud, lahkuda riigi pinnalt ja vabastada ametikorterid. 15. aprillil 1994. aastal toimus viiendat korda Venemaa-Ukraina kohtumine Musta mere laevastiku teemal. Mõlemad riigid teatasid, et kaks laevastikku ei saa samaaegselt baseeruda Krimmis. Jagamine pidi toimuma kahes etapis – esimesena määratakse kindlaks ujukoosseisu kuuluvus ja teisena kalda infrastruktuurid. 21.–22. aprillini toimus kahe riigi kaitseministrite kohtumine, milles jagati laevastik – Ukraina pidi saama 18,3% laevastikust, ülejäänud 31,7% läks võlgade katteks Venemaale. Kaldainfrastruktuuri jagamisel jooksid läbirääkimised tupikusse – kui 15. aprillil olid mõlemad pooled nõustunud, et ühiselt ei saa sadamaid kasutada, siis nüüd nõudis Vene pool, et nende laevastik võiks jagamatult kasutada kõiki Krimmi poolsaare baase ja sadamaid ning Ukraina peaks struktuurid mujale viima.³⁵

Krimmi Ülemnõukogu võttis 20. mail vastu seaduse, millega soovis alustada riiklike konstitutsionaalsete aluste taastamist Krimmi Vabariigis, see läks vastuollu Ukraina

---

³¹ Samas.

³² RA, ERA.5775.1.118. Memorandum Ukraina kohamääratlusest Eesti välispoliitikas. (12.04.94).

³³ RA, ERA.5775.1.118. Memorandum. Ukraina kaitse- ja julgeolekupoliitika arengust. (15.04.94).

³⁴ Samas.

³⁵ RA, ERA.5775.1.118. Memorandum. Musta mere laevastiku alalised kõnelused k.a. aprillis. (27.04.94).

konstitutsiooniga ja Kiiev mõistis selle hukka. 26.–28. maini viibis Eesti ajutine asjur Andrei Birov Krimmis, mis võimaldas kajastada Eesti Vabariigile vahetat informatsiooni. Kiievi seisukohti aitas tugevdada Moskva küllaltki loid reageerimine, see aitas vältida kriisi eskaleerumist.³⁶ Krimm, mis sõltus oluliselt Venemaa positsioonist, vajab Ukrainat poolsaare magevee ja toiduainetega varustamisel, selletõttu ei saanud ka Krimmi Ülemnõukogu ilma Moskva toeta saavutada soovitud. Suursaatkond pidas võimalikuks, et Krimm ja Venemaa loodavad pikaleveninud läbirääkimistega kurnata Kiievit. Venemaa lootus võis seisneda selles, et poolsaare olukord kurnab Kiievit ja see võimaldab Moskvale paremini läbi rääkida Musta mere laevastiku regioonide jagamisel. Suursaatkond leidis, et olukord Krimmis oli suuresti Kiievi süü – Krimmile autonoomia andmine oli olnud seotud jõudevahekorraga ja mitte „reaalidega“, juriidiliste ja ajalooliste argumentidega.³⁷ Ametlikud Kiievi argumendid, mis leidsid kasutust ka teiste riikide toetusavaldustes, olid, et Krimmi probleem tulenes impeeriumi lagunemisest, mitte aga Kiievi viimaste aastate poliitikast. Ukraina ja Krimmi ülemnõukogud pingutasid, et tulemust lahendada rahumeelselt. Kahetsusväärseks peeti, et osa Krimmi probleeme kajastav info oli vastutustundetu ja tendentslik.³⁸ Eesti suursaatkond jätkas tihedalt info edastamist Eesti Välisministeeriumile. Järjekordsed Musta mere laevastiku kõnelused toimusid 8.–10. juunil Kiievis, kus kokkulepetele ei jõutud. Venemaa sõnum seisnes jätkuvalt Krimmi poolsaarel olevate baaside (Sevastopolist saanuks peabaas) enda haldusesse saamise nõudes, kuid Ukraina esitas uue seisukoha – tuginedes põhiseadusele, võis Ukraina kuulutada Vene laevastiku võõrväeks ja nõuda nende lahkumist riigi territooriumilt.

1994. aasta juuli lõpul astus presidendi ametisse Leonid Kutšma. Kui Lääs suhtus uude presidenti pigem positiivselt, siis Eesti suursaatkonna arvates oleks pidanud tervitamisega ettevaatlikum olema. Erinevalt Leonid Kravtšukist nägi Kutšma Ukraina tihedamat sidumist Venemaa turuga võimalusena parandada riigi majandusliku olukorda. Kutšmat peeti Venemaaga suhtlemises sõbralikumaks, mis tõi poolthäälde ka venemeelsemas Ida-Ukrainas. Suursaatkonna seisukoht oli, et nii Kutšma võit Ukrainas kui ka Alexander Lukašenko edu Valgevenes oli „Lääne-riikide pealiskaudse ja enesekeskse idapoliitika tagajärg“³⁹. See oleks pidanud lääneriikidele andma märku, et idapoliitika on vaja üle vaadata. Kutšma kavatsused asuda suhteid soojendama Venemaaga ja majanduslikud reformiideed tekitasid kahtluse, et

---

³⁶ RA, ERA.5775.1.118. Memorandum. Olukord Krimmis (sündmused Ukrainas 16–29.05). (29.05.94).

³⁷ Samas.

³⁸ Samas.

³⁹ RA, ERA.5775.1.118. Leonid Kutshma ja Ukraina omariikluse võimalused. (20.07.94).

president kavatses suurendada oma ametikoha pädevust täidesaatva võimu realiseerimisel.⁴⁰ Suursaatkond võttis uue presidendi ametisse asumise kokku mõttega, et edaspidi tuleb Ukraina teljel arvestada konstruktiivsete võimaluste otsimisega välispoliitikas, vaatamata sellele, kas Eestile meeldib see või mitte.⁴¹ Edasised arengud Musta mere laevastiku teemal lahendas nüüdsest uus valitsus, mis suhtus Venemaasse sõbralikumalt.

1.3. 1995–1996: Eesti suursaatkonna vaated Musta mere laevastiku teemal

24.–25. jaanuaril viibis Ukraina president Leonid Kutšma mitteametlikul visiidil Moskvast, kus kohtus ka Venemaa presidendi ja peaministriga. Visiit toimus Kiievi initsiatiivil ning seda põhjendati Ukraina poolt kui vajadust arutleda kaubandus-majandusliku alaseid küsimusi. Vene pool sidus majanduslikud küsimused poliitilistega. Näiliselt saavutati kohtumisel ka kokkulepe – Venemaa tunnistas Ukraina piire ja Sevastopolis baseerub Venemaa Musta mere laevastik (varasem sõnastus Venemaa poolt oli: „Sevastopol on Vene Föderatsiooni Musta mere laevastiku baas“). Tegemist oli siiski näilise konsensusega. Kaks päeva peale kohtumist teatas Venemaa president Jeltsin, et sõpruse- ja koostööleping sõlmitakse Ukrainaga vaid siis, kui see sisaldab punkti topeltkodakondsusest.⁴² Sisuliselt tähendas see, et Venemaa nõudis nafta tarnimise eest Ukrainalt poliitilisi järeleandmisi. Suhete teravnemisel aktiveerusid ka Krimmi separatistid.⁴³

Ukrainas tekitas Venemaa poliitika ärevust. Venemaa alustas 1994. aasta detsembris sõjategevust oma kohalolu taastamiseks Tšetšeenias. Kardeti, et kui Tšetšeenias Jeltsini poliitika ebaõnnestub, kasvab Ukrainale surve veelgi. Selle tõttu jäi riik Tšetšeenia küsimustes neutraalseks.⁴⁴ Eesti Kiievi suursaatkond jälgis toimuvat ning hindas Ukraina-Vene telje suhetest tulenevalt, milline võiks olla Ukraina roll Eesti idapoliitikas.⁴⁵ Ukraina peahuviks oli Venemaaga sõpruse- ja koostöölepingu sõlmimine. Leping oleks paika pannud Musta mere laevastiku edasise saatuse. Venemaa president oleks pidanud 1995. aasta märtsi lõpul külastama Kiievit, kuid see lükati edasi. Suursaatkond pidas võimalikuks, et kohtumise

---

⁴⁰ RA, ERA.5775.1.118. Leonid Kutshma ja Ukraina omariikluse võimalused. (20.07.94).

⁴¹ Samas.

⁴² RA, ERA.5775.1.119.. Raport President Kutshma visiit Moskvast. (31.01.95).

⁴³ Samas.

⁴⁴ RA, ERA.5775.1.119. Ettekanne Ukraina-Venemaa suhted Põhja-Kaukaasia kriisi taustal. (07.02.95)

⁴⁵ RA, ERA.5775.1.119. Ettekanne Kiievi suhted Moskvaga ja Nõukogude-järgne ruum täna. (03.03.95).

nihkumine tulenes Vene poliitikas Ukraina teemal puuduvast üksmeelest.⁴⁶ Suursaatkond hoiatas, et parafeeritud lepingust loobumine võis tähendada, et Venemaal olid suuremad panused mängus:

„NB!: Parafeeritud lepingust loobumine aga on isegi Kremlile küllalt riskantseks sammuks – võimalik, et panused on suuremad, kui Soskovets: panuseks on Ukraina. Pole alusetu väita, et Vene taas püüab venitada lootuses, et Ukraina koht nii Lääne kui Kreml poliitikas saab määratletud NATO laienemise kontekstis (meenutagem VF asevälisminister Mamedovi hiljutist Washingtoni-visiiti, millise märksõna oli NATO laienemine ja Vene võimalik "erileping" NATO-ga – midagi ju pea Kreml valurahaks saama).“⁴⁷

17. märtsil muudeti Krimmi Autonoomse Vabariigi õigusakte ja seoti piirkond tihedamalt Ukrainaga. Muuhulgas nõuti, et 10. aprilliks määrataks Vene Föderatsiooni Musta mere laevastiku ja Vene kodakondsusega sõjaväelaste õiguslikud alused. Krimmi koosseisust arvati Sevastopol välja. Kiievi ametlik seisukoht oli, et Krimm jääb autonoomseks, kuid on Ukraina õigusväljas.⁴⁸ Aprilli lõpus tegi Ukraina peaminister Jevgeni Martshuk [1995–1996] visiidi Moskvasse. Venemaa ei olnud jätkuvalt nõus sõpruslepingu sõlmimisega ning esitas nõudmiseks Krimmi elanike huvide arvestamise. 9. juunil toimus pööre – Kutšma ja Jeltsin saavutasid kokkuleppe, mille tulemusel sai Venemaa peabaasid Sevastopol ja Ukraina võis laevastikke hoida nii Krimmis kui mujal. Suursaatkond on välja toonud, et Venemaa vihjas igal sammul, et Ukraina ei suuda laevastikku üleval pidada ja et 18% laevadest Ukrainale jäämine on Venemaast väga vastutulelik pakkumine.⁴⁹ Eesti Välisministeeriumile saadetud dokumendis kommenteeritakse tulemust: „Moskva arust peaks „strateegiline partnerlus“ olema niisiis midagi sõjalis-poliitilise liidu taolist, kus suurema huvid määravad väiksema õigused“.⁵⁰ Samuti leidis suursaatkond, et partnerlusest pole võimalik rääkida, kuna valdkondades, kus Venemaa peaks koostööd tegema, kehtib pigem Vene-poolne blokaad.⁵¹

Suursaatkonna olemasolu Kiievis võimaldas Eestil saada informatsiooni ilma teise riigi huvide prismadeta. Andrei Birovil õnnestus kontaktis olla OSCE missiooni juhiga ning jagada ka tema arvamust Eesti Vabariigi Välisministrile. OSCE missiooni juht arvas, et Krimmi küsimus on

---

⁴⁶ RA, ERA.5775.1.119. Ettekanne (dok. nr. 12) Poliitikanädal Ukrainas (11.–17.03.95). (17.03.95).

⁴⁷ Samas.

⁴⁸ Samas.

⁴⁹ RA, ERA.5775.1.119. Memo: nädal Ukrainas (06.06–12.06.95). (13.06.95).

⁵⁰ RA, ERA.5775.1.120. Ettekanne Musta mere laevastiku jagamine. Kommentaar. (27.06.95).

⁵¹ Samas.

suuresti terve Ukraina stabiilsuse tagatis.⁵² Lisaks viibis Andrei Birov 20.–24. juulil Sevastopolis, et olukorda tundma õppida. Peamise probleemina nägi ta majandust, mis on pannud inimesi vanu aegu taga igatsema ja sellest tulenevalt ei olnud kerge ka ühiskonnas luua üksmeelt.⁵³ Lõplikult pidi laevastik jagatud saama 1995. aasta 31. detsembriks.⁵⁴

1996. aasta märtsiks ei olnud Venemaa ja Ukraina suutnud Musta mere laevastiku ära jagada. Venemaa oli märtsi alguseks üle andnud 10% laevastikust, mis pidi Ukrainale minema.⁵⁵ Venemaa ei olnud huvitatud probleemi lahendamisest, sellest annavad aimu Jeltsini pidevad visiitide edasilükkamised. Kusjuures edasilükkamistest saadi teada ajakirjanduse vahendusel. Kiiev, mis oli tihendanud suhteid lääneriikidega ja teinud mitmeid riigivisiite läände, oli muutunud otsustuskindlamaks. Venemaale tuletati meelde tähtaegu, mis Musta mere laevastiku probleemi lahendamiseks oli seatud ning et Vene laevastik asus Ukraina suveräänsel territooriumil.⁵⁶ Eesti Suursaatkond Kiievis tunnustas Ukraina suunamuutust, mis oli kindlama hoiaku Venemaa suhtes võtnud, ja soovitas ka Eesti valitsusel pöörata tähelepanu Ukraina julgeolekuküsimustele seoses Euroopaga.⁵⁷

---

⁵² RA, ERA.5775.1.120. Ettekanne Kohtumised juuli esimesel poolel. (25.07.95).

⁵³ RA, ERA.5775.1.120. Komandeeringuaruanne Andrei Birov Sevastopolis. (01.08.95).

⁵⁴ RA, ERA.5775.1.120. No 60/95: Nädalarauanne (04.–10.12.95). (08.11.95).

⁵⁵ Samas.

⁵⁶ RA, ERA.5775.1.121. Dok. No. 16/96: Aruanne (1.04–7.04.96). (09.04.96).

⁵⁷ RA, ERA.5775.1.122. Olukord Ukrainas. Kiievi välispoliitika ja meie. (07.08.96).

2. Majandus ja Ukraina koht rahvusvahelises majanduses

2.1. Majandus Ukrainas

Hästi funktsioneeriva riigi ülesehitamisel on oluline roll majandusel. Ukraina, olles ajalooliselt agraarriik, muutus Nõukogude Liidu ajal tähtsaks kaevandus- ja metallurgiaspektori piirkonnaks. Riik, mida varasemalt on nimetatud ka Vene impeeriumi leivakorviks, ehitas NSVL Ukraina majanduslikult ümber – sunniviisiline kollektiviseerimine ja industrialiseerimine kahjustas Ukraina majandust ja muutis sõltuvaks naftast, mineraalidest ja hiljem Vene odavast gaasist.⁵⁸ Nõukogude Liit saadeti laiali, ilma et majandustegevuse edasine jätkumine oleks kuidagi planeeritud. Mihhail Gorbatšov küll esitas uue lepingu, mis oleks andnud liikmetele suurema autonoomsuse, kuid hõlmanuks ühist välispoliitikat, ühendatud sõjaväge ja ühisraha. Ukraina ülemnõukogu arutles 1991. aasta suvel muudatuste üle võtmata vastu otsust siduda end uue liiduga. Kavandatav leping oleks andnud vähem autonoomiat, kui Ukraina soovis. 8. detsembril otsustasid Venemaa, Ukraina ja Valgevene Nõukogude liidu laiali saata ja luua selle asemel Sõltumatute Riikide Ühendus (SRÜ). 21. detsembril 1991 asutati ametlikult SRÜ, mis peale majanduse koondas enda alla sõjaväe keskse juhtimise ning välispoliitika. Ukraina uut liidulepingut ei allkirjastanud, kuna ei soovinud anda osa enda suveräänsusest ja kujundada poliitikalt vastavalt Venemaa kesksele juhtimisele.⁵⁹

Ukraina alustas oma riigi ülesehitamist. Vajadus näidata, et riik suudab ise toimida ilma endise emamaa abita, võttis Ukraina üle osa Nõukogude Liidu lagunemisest jäänud võlast. Iseseisvumisega algas majanduslangus, mis jäi 1991.–1996. aastate vahel igal aastal 9,7–22,7 % vahemiku.⁶⁰ See võimaldas Venemaal Ukraina halba majanduslikku olukorda ära kasutada. 3. septembril 1993. aastal toimunud Massandra läbirääkimistel, kus arutleti Musta mere laevastiku ja tuumarelvade üle, räägiti ka kahepoolsete majandussuhete loomisest. Venemaa sidus majanduslikud läbirääkimised tugevalt poliitiliste nõudmistega. Eesti Kiievi suursaatkond analüüsis ja kajastas Massandra kokkulepet Eesti Vabariigi Välisministeeriumile. Eesti suursaatkond väljendas muret, kuna Venemaa kasutas endale sobivate poliitiliste tulemuste saavutamiseks ära Ukraina majandusliku olukorda. Selleks kasutas Venemaa

---

⁵⁸ Sutela P. (2012) The Underachiever: Ukraine's Economy Since 1991. Carnegie Endowment for International Peace. 3. <http://www.jstor.org/stable/resrep13068> (vaadatud 15.04.23)

⁵⁹ D'Anieri, P. (2019). Ukraine and Russia – From Civilized Divorce to Uncivil War. Cambridge: Cambridge University Press. 36.

⁶⁰ Sutela P. (2012) The Underachiever: Ukraine's Economy Since 1991. Carnegie Endowment for International Peace. 3. <http://www.jstor.org/stable/resrep13068> (vaadatud 15.04.23)

energiakandjaid, milleta ei oleks suutnud Ukraina tööstusharusid töös hoida. Ukrainal oli tekkinud energiavõlg, kuna alates iseseisvumisest ei olnud riik suutnud maksta energiakandjate eest, mis Venemaalt sisse toodi. Venemaa ei pidanud enam võimalikuks Ukraina energiavõla tõttu ilma tagatisteta riiki energiakandjatega varustada – tagatistena nähti poliitilisi nõudmisi.⁶¹ Venemaa üritas Ukraina valitsusele sisendada mõtet, et ilma Venemaata ei suuda vastiseseisvunud riik hakkama saada. Ühiskondlikul tasandil õnnestus see idapoolses Ukrainas, kus suur osa elanikkonnast olid venekeelsed (Krimmis oli venelaste osakaal 1989. aastal 62%⁶²). Nõukogude Liidu lõpuaastatel töötas Ukrainas 63% inimestest tööstustes, mida juhiti Moskvast⁶³ ning energiaallikate kättesaadavus mõjutas otseselt nende töökohti. Eesti Kiievi suursaatkond avaldas arvamust, et energiakandjate varustamise lõpetamisega seotud hoiatused on Venemaa viis sisendada Ukrainale mõtet, et ilma Venemaata ei suudeta Ukrainat taastoota.⁶⁴ See sillutas ka teed Ukraina võimalikku SRÜ majandusühendusse liikmelisusstaatus saamiseks. Kaasa aitas ka teistest riikidest tulev vastukaja – näiteks 11. septembril 1993. aastal ilmus *The Economist* ajalehes artikkel, kus öeldi, et harva saab olla tunnistajaks halvale poliitikale, mis viib riigi nii kiire kokku kukkumiseni⁶⁵ ja mõningad päevad varem avaldati Postimehes arvamusküsimusega „Kas Ukraina andis alla?“⁶⁶. Erinevalt ajalehtedes esinenud arvamustest ei soovitanud Eesti Kiievi suursaatkond Eesti Valitsusel Ukraina valikuid hukka mõista.⁶⁷ Eesti suursaatkond mõistis, et majandusliiduga liitumine tähendanuks Venemaal võimalust oma poliitikat Ukrainas dikteerida. Samas mõistis Eesti suursaatkond ka seda, et majanduspoliitika oli viinud olukorrani, kus ettevõttele oli kõige kasulikum töö seisata, sest tootmine hoopis kasvatas kahjumit. Liitumise seisukoha sõnastab Eesti suursaatkond nii:

„Ukrainal tuleb sellele vaatamata lugeda majandusliit otstarbekaks, seda dikteerib Ukraina majanduse struktuur, mis ei põhine mitte oma ressurssidel ja võimaluste kainel hindamisel ja rakendamisel, vaid on orienteeritud nõukogu-vabariikide integratsioonisüsteemi säilimisele, s.t. Ukraina majandusliku sõltlaseseisundi säilimisele. Niisuguses olukorras tähendab

---

⁶¹ RA, ERA.5775.1.117. Memorandum Vene Föderatsiooni ja Ukraina riiklike delegatsioonide töökohtumisest 03. septembril Krimmis. (07.09.93)

⁶² Wolchik S. L (2000). Ukraine: the search for a national identity. Lanham: Rowman & Littlefield. 32.

⁶³ Yudanov A. (2011). Economic change and the National Question in Twentieth-century USSR/Russia: the enterprise level, Teichova A, Matis H ja Patek J (toim). Economic change and the National Question in Twentieth-century Europe. 408.

⁶⁴ RA, ERA.5775.1.117. Memorandum Vene Föderatsiooni ja Ukraina riiklike delegatsioonide töökohtumisest 03. septembril Krimmis. (07.09.93).

⁶⁵ D'Anieri, P. Ukraine and Russia – From Civilized Divorce to Uncivil War. 38.

⁶⁶ Kirjandusarhiiv, Postimees 1993 Nr 199–250. Kp 6.09.93. Marko Mihkelson „Kas Ukraina andis alla?“.

⁶⁷ RA, ERA.5775.1.117. Memorandum Massandra-protsessist. (24.09.93).

majandusliit Ukrainale moodust "nõukogude majanduseks" nimetatud primitiivse konveieri põhimõttel toimunud tööjaotuse taastootmiseks, millise a ja o on odavad energiaressursid.⁶⁸

Eesti Suursaatkond Kiievis lisis, et Ukraina tegelikud eelised, nagu geograafiline asend, sõjatööstuse intellektuaalne potentsiaal ja viljakad põllumaad, jäävad kasutamata. Ukraina liidrid rääkisid ka ise avalikult riigi nõrkusest ja alaväärsusest, mis aitas tugevdada Läänes arvamust, et Ukraina pole rangelt võttes iseseisev riik.⁶⁹ Ukraina ühines SRÜ uue majandusliiduga „assotsieerunud liikme“ staatuses, jättes enesele suuremad õigused poliitikat ja majandust juhtida.

2.2. Eesti ja Ukraina vastastikused majandushuvid 1993. aastal

1. oktoobril 1993 alustas Ukraina suursaatkond tööd Eesti Vabariigis. Sellega oli loodud nii Eestisse kui Ukrainasse diplomaatilised korpused, mis võimaldasid valitsustega vahetut suhtlust. Eestisse lähetati saadikuks Juri Olenenko [1993–1999], kes põhjendas suursaatkonna avamist kui huvi üldise Eesti eluolu ja Eestis elavate ukrainlaste vastu, kuid olulisemaks oli Eesti edu majanduslikus mõttes – Olenenko nimetas Eestit kui endise Nõukogude Liidu vabariiki, mis oli suutnud edendada heaolu ja saavutada kõrged elustandardid, kuigi Eesti ei omanud energiaallikaid ja loodusvarasid.

Majanduslikud suhted olid mõlema riigi jaoks olulised – kui Ukraina soovis õppida Eestilt majanduslikuks eduks vajalikke oskusi, siis Eesti vaates oli tähtis, et Ukraina saaks ehitada üles majanduse, mis sobiks rohkem Lääne poliitikaga ja sellest tulenevalt oleks väiksem mõjuvõim selles riigis Venemaal. Juba peale kahte kuud Eesti suursaatkonna avamist Kiievis tutvustati mõtet sõlmida vabakaubandusleping. Ukraina Ministrite Kabineti SRÜ-osakonnas töötanud pr. Jevtushenko⁷⁰ valmistas ette Eesti-Ukraina riikidevahelisi lepinguid allkirjastamiseks ja pidas võimalikuks ka vabakaubanduslepingu sõlmimist. Vajalik oli leida viis, kuidas kahe riigi ettevõtete vahel panganduslik koostöö toimima saada (Ukraina valuuta ei olnud paigas ja see võimaldas seadusandlike puuduste ära kasutamist kuritegelikel eesmärkidel. 1994–1997. aastatel arveldati omavahel konverteeritavas valuutas). Selliste

---

⁶⁸ RA, ERA.5775.1.117. Memorandum Massandra-protsessist. (24.09.93).

⁶⁹ Samas.

⁷⁰ Eesnimi teadmata.

dokumentide saatmine Eestisse andis mõista, et koostöö tegemise vastu oli siiras huvi.⁷¹ Kiievile oli oluline sõlmida Eestiga nn lepingupakette – Ukraina arvates näitas sõlmitavate lepingute suur hulk häid suhteid. Eesti aga pidas oluliseks lepinguid, mis ka reaalsuses toimima hakkaksid.⁷² Eesti suursaatkond lisas, et „Eesti [majandus] praktika seletamisel Ukraina kolleegidele tuleb olla tõesti väsimatu“.⁷³

Usaldusväärsetele suhetele viitas ka Andrei Birovi hea läbisaamine valitsusliikmetega. 1993. aasta sügisel avaldas Ukraina asepeaminister Yuhkym Zhulinskij [1993–1994] muret, kuna Venemaa soovis kinnistada edumaad Ukraina ees ja mitte järgi aidata Ukrainat majanduslikult. Sarnased vestlused Lääne saadikutega töid arusaama, et Lääs ei mõista Ukraina majanduslikku muret. Lääne seisukohtadest andis aimu näiteks vestlus Birovi ja Luis Moreno⁷⁴, kes oli Euroopa Liidu suursaadik, vahel. Moreno avaldas arvamust, et Ukraina majanduslik ebaedu tuleneb majandusseaduste puudumistest ja „kommunistlike traditsioonide juurdumisest“, mille tõttu oli Ukraina teistest Nõukogude Liidu maadest „kõvasti maha jäänud“⁷⁵. Sellised arusaamad tekitasid muret nii Ukrainale kui ka Eestile – näis, et Lääs lepiks suureneva Vene survega endiste Nõukogu Liidu aladel. Lääne mitte-reageerimine Vene survepoliitikale Ukraina suunal andis võimaluse endisel emamaal näidata ennast kui stabiilsuse hoidjana riikides, mis olid vastiseseisvunud ja ei olnud suutnud majanduse struktuure reformida.⁷⁶

2.3. Eesti ja Ukraina 1994

Eesti Kiievi suursaatkonna dokumentides kritiseeritakse Lääne otsuseid ja arusaami korduvalt. Eesti suursaatkonna meelest kippus Lääs idealiseerima Vene demokraatiat ja ei mõistnud Venemaal toimuvaid protsesse. Selline avalik arvamus Läänemaailmas aitas kaasa ka mõttele, et Venemaa peab olem SRÜ esimehe rollis. Venemaa omanuks justkui vastutust nõukogudejärgses ruumis korra seadmises. Õigemini võiks öelda, et omas õigust, sest Lääs lasi Venemaal üritada ellu viia oma „lähivälismaa“ poliitikat. Poliitikat, kus Venemaa õigustas enda võimupüüdlusi 1000-aastase impeeriumi ajaloo ja 1992. aastal toimunud Venemaa Rahvasaadikute Kongressil kõlasid laused, et Venemaa ja Ukraina piire ei pea tunnistama, kuna

---

⁷¹ RA, ERA. 5775.1.117. Aruanne EV Kiievi Suursaatkonna tööst (16. sept–1. okt. 1993.a). (01.10.93).

⁷² Intervjuu Lensmentiga. 27.01.23.

⁷³ Samas.

⁷⁴ Euroopa Liidu suursaadik Ukrainas, Valgevenes ja Moldovas. Töötas aastatel 1993–1998 EL delegatsioonis Kiievis.

⁷⁵ RA, ERA.5775.1.120. EV Kiievi Suursaatkonna tööaruanne november 93.Nov 1993. (01.10.93).

⁷⁶ Samas.

üksteise piiride tunnustamine on sõlmitud siis, kui mõlemad kuulusid Nõukogude Liitu. *Financial Times* ajalehe veergudel ilmus kommentaar (kommentaari ilmus 25.02.1992), kus nimetu Vene diplomaat oli Läänel soovitanud mitte vaevuma oma suursaatkondi avama Kiievis, sest 18 kuu pärast saanuks neist konsulaadid.⁷⁷ Suursaatkonna kriitika sel teemal on põgusalt kokku võetud selles memolõigus:

„Toimuv Venemaal ei ole siiski nii lihtne, kui Lääs enesele heameelega ette kujutaks, Läänes juurdunud truismid on mõtteloiduse ja pealiskaudsuse tulemus. Samas "kaugvälismaa" see osa, mis Venemaad huvitab, kujutab poliitilise partnerluse võimalusi ja vorme Venemaaga ette üsna ähmaselt, pigem teatakse, mis ta ei tohi olla, kui seda, mis ta võiks ja peaks olema. See loob soodsa pinnase objektiivsele infole Venemaast ja tema endiste satelliitide olukorrast praegu, maailma teatavast vastutusest siin toimuva eest“.⁷⁸

Venemaa kasutas reageeringuid ära ja külvas ühiskonnas ajalehtede toel hirmulugusid – hinnatõusud, mis jätab ukrainlased nälga või düstroofia elanikkonnas – aitas õudustunde kasvule kaasa. Samas ei muutunud ka Ukraina majandus – nõukogude aegne plaanimajandus jätkus, majandust reguleeriti riiklikult ja energiakandjaid oli jätkuvalt vaja saada Venemaalt.⁷⁹ Halvenev majanduslik olukord andis Venemaale Lääne riikide vaates legitiimsuse sekkuda Ukraina siseasjadesse, olenemata sellest, et Ukraina oli korduvalt tauninud Moskva katseid oma mõjuvõimu riigis suurendada. USA näis tõmbavat joont Baltiriikide ja muude endiste nõukogude liidu maade vahel – aktsepteerides Kremli sekkumist teiste riikide siseasjadesse.⁸⁰ Arvestades, et Lääne meedia sai uudiseid endistes liidumaades toimuva kohta Vene ajalehtedest, siis kogu kajastus oli Vene huvidest lähtuv. Eestile sai oluliseks kujundada enda poliitika vastavalt Ukrainas toimuvale ja saada vahetut informatsiooni Ukrainast. Seda tingis olukord, kus Lääs ei mõistnud Venemaal toimuvat ja Eesti suursaatkond väljendas oma memos kartust, et Kreml on alustamas kampaaniat ka Balti riikide suunal – *Izvestijas* oli ilmunud artikkel, milles üritati Läänele tõestada, et suhtumine Balti riikidesse oli vananenud ja riike peab survestama, et Balti regioonis ei saaks võimule populistlikud jõud.⁸¹

---

⁷⁷ D'Anieri, P. Ukraine and Russia – From Civilized Divorce to Uncivil War. 54.

⁷⁸ RA, ERA 5775.1.118. Memorandum Venemaa „Lähivälismaapoliitika“ ja olukord Ukrainas. (07.01.94)

⁷⁹ Samas.

⁸⁰ Samas.

⁸¹ Samas.

Eesti-Ukraina suhted ei põhinenud vaid majanduslikel huvidel, vaid tegemist oli mitmetasandilise välispoliitikaga, kus olenemata kahe riigi erinevast arengutempost ja -mudelidest, arutleti ka kultuurialaseid koostöövõimalusi. Siiski pöörati majandusele suurt tähelepanu. Eestile tähendasid head majanduslikud suhted võimalust Eesti kauplemisturu ulatust laiendada ja lihtsamalt importida Ukraina turule tooteid. Ukrainale oli hea suhtlus Eestiga oluline, kuna Eesti paistis maailmas silma edukate poliitiliste ja majanduslike reformidega. Seetõttu võis pidada Ukraina sõbralikke suhteid Eestiga kaudselt Ukraina omariikluse tagatiseks.⁸² Eesti suursaatkond kirjutas, et „Ukraina on huvitatud sellest, et teda loetakse samavõrd iseseisvaks, kui on seda Eesti -- häälestamaks rahvusvahelist üldsust Ukraina omariikluse suhtes positiivselt ja murdmaks maailmas levinud stereotüüpe Ukrainast kui Vene loomulikust satelliidist.“⁸³ Ukrainat huvitas jätkuvalt Eesti majanduslike reformide edukus ning Eesti suursaatkond soovitas ühe teemana käsitleda „Euroopa struktuuridesse integreerumist kui majandusliku edu, poliitilise iseseisvuse ja riigi julgeoleku garantii“.⁸⁴ Teema püstitamine näitab Eesti huvi Ukraina Läände integreerumise vastu – iseseisev Ukraina oli kaudselt Eesti jaoks julgeolekugarantii. Erinevalt Venemaast suhtus Ukraina Eestisse sõbralikult ja soovis edendada suhteid võrdsetel alustel. Ukraina ei näinud mõistvat, et lääne iseseisvusgarantii tagamiseks oleks olnud tarvis üles ehitada riiki Lääne väärtustega vastavuses. Eesti aga oli 1934–1940. aastate kogemusest mõistnud kui oluline on demokraatliku riigi ülesehitamine⁸⁵ – see näis olevat ainuke tagatis, et Lääs ka päriselt vajadusel aitaks. Venemaa mõistis, et Ukraina on üks olulisemaid komponente, kui nad soovivad taastada Vene impeeriumit. Eestile oleks tähendanud Ukraina langemine Venemaa „lähivälismaa“ sobivasse poliitikasse ohtu Eesti julgeolekule ja iseseisvusele.

President Leonid Kutšma [1994–2005] uskus, et Euroopa ei soovi endiseid Nõukogude Liidu maid integreerida oma majandusruumi.⁸⁶ Eesti seisukoht oli, et Eesti-Ukraina suhted võiksid vastastikuselt osutada abi Euroopasse integreerumisel.⁸⁷ Samas uskus Kutšma, et Ukraina jääbki sõltuma Venemaa energiast ja turust. Majandusest saigi peamine teema, mille üle tippkohtumisel arutleti. Kiievil oli tekkinud hirm, et Venemaa hakkabki endiseid nõukogude

---

⁸² RA, ERA 5775.1.118. Memo: Võimalikud vestlusteemad Eesti-Ukraina tippkohtumisel. (05.03.94).

⁸³ Samas.

⁸⁴ Samas.

⁸⁵ Ilves T. H. (2008). Meeloslas mäletades. Koost. Pajuste E. Teine tulemine II: Välisministeeriumi taasloomise lugu. Tallinn: Välisministeerium.

⁸⁶ RA, ERA 5775.1.118. Memo: Ukraina valitsusdelegatsiooni visiit Eesti Vabariiki. Asetleidnud jutuajamiste protokollide analüüs. Välisdelegatsiooni visiit Eestisse. (Kuupäev puudu).

⁸⁷ Samas.

liidumaid „ühekaupa kotti“ ajama.⁸⁸ Eesti president Lennart Meri tegi vastuvisiidi Ukrainasse, kus pidas Ukraina presidendi Leonid Kravtšukiga pressikonverentsi. Pressikonverentsil kõneldu sai sooja vastukaja – Eestit nähti kui väikeriiki, kes mõistab oma kohta ja võimalusi maailmas ja on seadnud selged ja reaalsed sihid.⁸⁹ Ukraina jaoks oli Eestiga heade suhete hoidmine oluline – Eesti oli Lääneriikides vaadates kui edulugu ja Ukraina hea läbisaamine võimaldas ka Ukrainal pälvida positiivset tähelepanu Läänes. Ukraina arvestas suhteid Eestiga ka oma poliitikat planeerides:

„Kiiev, planeerides oma poliitikat, ei unusta, et nimelt Eesti edu on maailma sundinud kriitiliselt suhtuma lääne mõtteloiduse ja pealiskaudsuse sünnitatud truismidesse: meie arengud näitavad maailmale, et toimuv "Venemaal" ei ole siiski nii lihtne ja üheülbaline, kui Lääs seda enesele heameelega ette kujutaks.

Euroopa poliitikas kandakinnitavas Eestis näeb Ukraina arvestatavat ja märkimisväärset diplomaatilist kanalit, millise kaudu on võimalik murda maailmas juurdunud mugavaid stereotüüpe ja kinnitada oma õigust kuuluda Euroopa riikide perre. Eesti teeneks loetakse, et maailmas leiab järjest enam mõistmist arusaam, et diplomaatia impeeriumi-järgses ruumis on mäng paljude mängijate ja hulga võimalike resultaasidega; et venelased võivad küll asjade käiku mõjutada, kuid mitte kontrollida.“⁹⁰

2.4. Presidendivalimised kui majanduspoliitilise suuna küsimus

Presidendivalimised toimusid 1994. aasta juulikuus. Kandidaatideks olid Kravtšuk ja Kutšma, kellel mõlemal oli loosungiks omariikluse säilitamine ja liitumine majanduslike ja poliitiliste protsessidega Euroopasse. Kuid Leonid Kutšma uskus, et Ukraina majanduslikud probleemid saab lahendada olemasolevate nõukogudeaegsete tootmis- ja integratsioonimudelite täiustamise teel. See tähendas, et majanduse strateegilisteks partneriteks pidid jääma Venemaa ja teised SRÜ riigid.⁹¹ Eesti suursaatkonna arvates pidi selline majandussuund mõjutama ka Ukraina poliitilisi võimalusi ja viima majanduse lõpliku allakäiguni. Vastne president ühendas turumajandusteemalist retoorikat ja nostalgiat nõukogude epohhi järele. Samas oli tegemist üldrahvaliku liidriga, kes saavutas edu nii venemeelses elanikkonnas kui ka Lääne-Ukraina

---

⁸⁸ Samas.

⁸⁹ RA, ERA 5775.1.118. Õiend: Eesti Vabariigi president Lennart Meri ja Ukraina president Leonid Kravtshuki ühisest pressikonverentsist 17.03.94. (20.03.94).

⁹⁰ Samas.

⁹¹ RA, ERA 5775.1.118. Ettekanne: Valimised Ukrainas. (28.06.94)

poolehoiu. Eesti suursaatkond leidis, et kuigi Kutšma majanduskava nägi ette just Venemaa ja SRÜ riikidega suhtlemist, siis tollel hetkel valitsenud Venemaa majanduslik olukord ei oleks võimaldanud Ukrainat taasühendada Venemaaga. Eesti suursaatkond Kiievis avaldas arvamust, et just Kravtšuki ajal saavutatud distantseerimine Venemaast on aidanud Ukraina omariiklusel saada faktiks.⁹²

Kutšma presidendiameti esimesed kuud äratasid Lääne – mõisteti, et pealiskaudne suhtumine Ukraina probleemidesse ei aidanud kaasa riigi integreerimisele Läänega ja tulemuseks võib olla riik, mis ohustaks Euroopa julgeolekut. Ukrainasse toimusid Kanada ja USA poliitikute visiidid, mis andsid Ukraina presidendile lootust, et viimaks on appi tulnud. Lääs sidus aga oma abi pakkumise Ukrainas algavate reformidega – kahjuks ei mõistetud, et reformid ei saa alata ilma Lääne ainelise ja intellektuaalse abita. Erinevalt Eestist, ei mõistnud Lääs jätkuvalt, et Ukraina vajab ka diplomaatilist abi. Eesti suursaatkond soovitas teha teavitustööd Euroopa riikide valitusametnike seas, et anda mõista, kui oluline on poliitiliste ja majanduslike hoiakute kujundamine poliitilise eliidi seas. Eesti Kiievi suursaatkond leidis, et see aitaks vältida olukorda, kus ühel hetkel oleks alustanud Türgi või keegi teine oleks hakanud mõjutama Ukrainat endale sobivas suunas.⁹³ Eesti suursaatkond Kiievis toonitas Ukraina olulisust Moskva poliitika kujundamisel – Ukraina reformide käivitumisest ei pidanud sõltuma üksnes Ukraina omariiklus, vaid ka Euroopa saatus.⁹⁴

Eestis pöörati Eesti Kiievi suursaatkonna soovitudele tähelepanu – nii pidas Jüri Luik 1994. aasta septembris saadikute konverentsil avakõne, kus rõhutas Ukraina prioriteetsust. Luik sõnas, et ajalooliselt ja kultuuriliselt kuulub Ukraina Euroopasse ja selle tõttu on „lahutamatu osa stabiilsest ja turvalisest Euroopast“⁹⁵. Lisades, et SRÜ liikmesmaid tuleb vaadata kui eraldiseisvaid riike, mis ei moodusta ühte kategooriat. Igat riiki tuli vaadata eraldi ja luua nendega suhtlus.⁹⁶ Eesti üritas viia Ukraina huvid ka rahvusvahelises pildis nähtavale – nii tehti koostööd ÜROs, Euroopa Julgeoleku- ja Koostööorganisatsioonis ja Euroopa Nõukogus. Kuid Lääs ei tabanud mõtet ka 1995. aasta alguseks ja nii põhjendas Eesti suursaatkond Kiievis, et

---

⁹² RA, ERA 5775.1.118. Ettekanne: Leonid Kutshma ja Ukraina omariikluse võimalused. (20.07.94).

⁹³ RA, ERA 5775.1.118. Ettekanne: Ukraina abistamine praegustes oludes. (01.08.94).

⁹⁴ RA, ERA 5775.1.118. Memorandum: Majanduslik olukord ja reformide perspektiivid Ukrainas. (05.12.94).

⁹⁵ Luik J. Qua vadis, Eesti välispoliitika. (2018). Maailm ja meie. Idarand T (koost.). Tallinn: Ilmamaa. 65–66.

⁹⁶ Samas.

„vastavalt on Ukraina ainus reaalne tee olemasolevate majandusmehhanismide taastootmine, sest Lääs nagu üks mees ei taha enesele võtta mingit vastutust Ukrainas toimuva ees.“⁹⁷

Võib-olla aitas Lääne pildi selgenemisele kaasa Venemaalt tulevad muutused ja suunad. 1994. aasta mais sai Läänemaailm lugeda Venemaa välisministri Andrei Kozõrev [1990–1996] arvamust, kuidas SRÜ sarnaneb Euroopa Liiduga. Euroopa Liidus olid majanduslikeks suurriikideks Prantsusmaa ja Saksamaa ning tema sõnul nendesse nii ka suhtuti. SRÜs pidanuks selleks olema Venemaa, sest endise emamaana omas see erilist rolli ja vastutust. Kozõrev ei mõistnud, miks Lääs näeb reintegreerimises probleemi.⁹⁸ 1995. aasta suvel õnnestus Ukrainal majanduse reformimiseks saada Rahvusvaheliselt Valuutafondilt laenu. 1. novembril 1995. aastal leiab kajastust teine positiivne muutus – Madalmaad, mis on Ukraina huvide esindajaks Maailmapangas ja Rahvusvahelises Valuutafondis, andsid Ukrainale 1 miljoni dollari väärtuses tehnilist abi ja käivitasid programmi, millega uuendada energeetikat.⁹⁹ Lääs hakkas pöörama tähelepanu Ukraina majanduslikule arengule ja sellele kaasa aitamisele.¹⁰⁰ 1995. aastal sõlmiti Eestiga vabakaubandusleping ja seati paika kava alustada 1998. aastal vabakaubanduslääbirääkimisi Euroopa Liiduga.¹⁰¹ Samas ei suudetud vabakaubanduslepingut Eesti ja Ukraina vahel koheselt ellu viia – nii näiteks ei olnud aprilliski veel Ukraina toll teadlik 14. märtsil leppe jõustumisest. Lääne toega algasid Ukrainas majanduslikud reformid. Tihenes koostöö Kesk-Euroopa riikidega ja ka Baltikumiga. Ukraina võis näha Baltikumiga suhtlust kui võimalust avardada suhteid ka Põhja-Euroopaga.¹⁰² Siiski ei lahenenud probleemid kergelt ja 1996. aasta riigieelarve ei olnud Eesti suursaatkonna meelest veel küllalt liberaalne, vaid lähtus endistest mudelitest. Nii pidas näiteks Kutšma külades kollektiivmajandeid Ukraina külade tulevikuks.¹⁰³ Eesti ja Ukraina jätkasid erinevate ettevõtete vaheliste suhete loomiseks võimaluste otsimist. Ukraina ettevõtted olid Eestiga sidemete loomisest rohkem huvitatud kui vastupidi.¹⁰⁴ 1996. aasta novembriks oli saavutatud edu ja nii Eesti kui Ukraina turul olid mõlema riikide ettevõtted esindatud – sellele aitas suuresti

---

⁹⁷ RA, ERA.5775.1.119. Ettekanne: Kiievi suhted Moskva ja Nõukogude-järgne ruum täna. (03.03.95).

⁹⁸ Kozyrev A. (1994). The Lagging Partnership. Foreign Affairs, mai-juuni, vol. 73. nr. 3.

https://www.jstor.org/stable/pdf/20046658.pdf?refreqid=excelsior%3A863ee6ad6dfd6bf999a27275fdd11a&a_b_segments=&origin=&initiator=&acceptTC=1 (vaadatud 24.04.23).

⁹⁹ RA, ERA.5775.1.120. Poliitika- ja majandusnädal Ukrainas. (01.11.95).

¹⁰⁰ RA, ERA.5775.1.120. Poliitika- ja majandusnädal Ukrainas (30.10–06.11.95). (08.11.95).

¹⁰¹ RA, ERA.5775.1.120. Dok. No 58/95: Nädalaaruanne (30.-06.11.95). (28.11.95).

¹⁰² RA, ERA.5775.1.121. Välispoliitiline aasta Ukrainas. (03.01.96)

¹⁰³ RA, ERA.5775.1.122. Ülevaade. (19.06.96)

¹⁰⁴ RA, ERA.5775.1.121. Majandusülevaade: Hinnang Ukraina majandussituatsioonile (1996. aasta alguses). (31.01.96).

kaasa Eesti suursaatkonda palgatud majandusnõunik L. Luht.¹⁰⁵ Ukraina majanduse reformimine jätkus. Nüüd, kus oli saadud Läänelt abi, näis peamiseks probleemiks jäävat Ukraina valitsuse liikmed, kes nägid majanduse käivitamises siiski tähtsat osa Nõukogudeaegsete tavade hoidmises.

---

¹⁰⁵ RA, ERA.5775.1.122. Memo. (06.11.96).

3. Ukraina julgeolekupoliitika: Tuumarelvad, regionaalne koostöö ja NATO

1990. aastal võttis Ukraina vastu suveräänsusdeklaratsiooni, mis kohustas muuhulgas muutma riiki tuumarelvadest vabaks. Vähem kui kuu enne Ukraina iseseisvumist sõlmisid Ameerika Ühendriigid Nõukogude Liiduga strateegilise relvastuse vähendamise ja piiramise lepingu (START). Sellega nõustusid mõlemad riigid piirduma 6000 tuumalõhkepeaga.¹⁰⁶ 1. augustil 1991. aastal külastas Ameerika president George H. W. Bush [1989–1993] Kiievit ja pidas kõne, milles mõistis hukka Ukraina iseseisvumispuüded. Bush nimetas iseseisvumist soovijaid rahvusliku vihkamise propageerijateks, kes „toetavad enesetapjalikku natsionalismi“.¹⁰⁷ Hoolimata USA seisukohast võttis Ukraina valitsus 24. augustil vastu iseseisvusdeklaratsiooni, mis 1. detsembri iseseisvusreferendumiga kinnitati.¹⁰⁸ Sellega sai Ukrainast suuruselt kolmas tuumariik maailmas. Ukraina territooriumile jäi Nõukogude Liidu 176 maismaal asuvat mandritevahelist ballistilist raketti 1240 tuumalõhkepeaga pluss 41 strateegilist tuumapommitajat ja 460 lõhkepeaga raketti.¹⁰⁹

1990. aasta suveräänsusdeklaratsioon küll kohustas Ukrainal saama tuumarelvastuse vabaks riigiks, kuid ei pannud paika, kuidas eesmärk saavutatakse. 1991. aasta septembris arutleti Ukraina Ülemnõukogus selle üle, mida tuumarelvadega peale hakata – enamik Ülemnõukogu liikmeid arvasid, et relvi ei saa niisama Venemaale üle anda – hirm, et Venemaa üritab taas imperialistlike soove ellu viia, püsis. Ukraina territooriumilt ei olnud venelastel aga õigust tuumarelvi eemaldama tulla. Ukrainal puudus võimalus juhtida tuumaarsenali ja seda oli võimalik teha vaid Moskvast. 1991. aasta sügisel toimunud ÜRO Peaassamblee istungil ütles Ukraina president Leonid Kravtšuk, et riik kavatseb ühineda tuumarelvade tõkestamise lepinguga, kuid tagasi kodumaale jõudnuna lausus president, et julgeoleku huvides ei saa tuumarelvi viia ühest riigist teise. Selline teade pahandas Venemaad, mispeale edastati ajalehe *Nezavisimaya Gazeta* kaudu teade, et Venemaa president Jeltsin oli arutlenud sõjaliste nõunikega võimalust anda esimene tuumalööki Ukraina pihta. Sellised pöörded ei võimaldanud just sõbralikult alustada kahe riigi vahelist suhtlust. 1992. aasta märtsis teatas Kravtšuk, et peatab edasise tuumarelvade mineku Venemaale, kuna ei olnud teada, kus ja kas need

---

¹⁰⁶ Service R. (2016). Külma sõja lõpp 1985–1991. Tallinn: Kirjastus Varrak. 565.

¹⁰⁷ Samas, lk 566.

¹⁰⁸ Samas, lk 569–571.

¹⁰⁹ Olynyk, S. D. (2000). Ukraine as a Military Power. 79.

hävitatakse.¹¹⁰ Samal ajal soovisid Ameerika Ühendriigid kaugeneda Ida-Euroopas aset leidvatest probleemidest. Selle põhjuseks võib välja tuua, et USA lootis, et külma sõja järgselt ei pea enam tähelepanu koondama välismaale ja on võimalik tegeleda riigis asetleidva majanduslangusega. Lisaks olid 1992. aastal ees USA presidendivalimised, see tähendas et hääle võitmiseks oli vaja tegeleda eelkõige riigisiseste probleemidega.¹¹¹ Tuumarelvastusküsimuse lahendamine oli oluline aga ka presidendivalimiskampaania programmis, sest inimesed tahtsid uskuda, et külma sõja aegne vastasseis on läbi.

USA, kes soovis, et Ukraina võimalikult kiiresti oma tuumaarsenalidest loobuks, sidus Ukrainale majandusliku abi andmise tuumarelvadest loobumise ja tuumarelvade vabade riikide lepinguga ühinemisega. 1992. aasta mais jõuti kokkuleppele ja allkirjastati Lissaboni protokoll, mis kohustas Ukrainat loovutama oma tuumarelvad ja ühinema tuumarelvade vabade riikidena tuumarelva leviku tõkestamise lepinguga. Ukraina president Kravtšuk pöördus koduriiki tagasi, kuid toetust vastuvõetud otsus parlamendilt ei saanud. 1992. aasta septembris sai peaministriks Leonid Kutšma, kes sama aasta detsembris avaldas pahameelt, et Ukraina taktikaliste tuumarelvade eemaldamine tõi kasu Venemaale – Venemaa sõlmis USA-ga lepingu tuumakütuste tarnimiseks, aga Ukraina ei saanud sarnaseid abiprogramme.¹¹² Ukrainal oli põhjust muretseda julgeoleku pärast ja riigi raske olukord ei aidanud kaasa kindlustundele. 1992. aasta detsembris vapustas Ukrainat Euroopa Julgeoleku ja Koostöö Konverentsil (CSCE) peetud Venemaa välisministri Andrei Kozõrevi kõne. Kozõrev tegi teatavaks, et Venemaa välispoliitika on muutunud ja süüdistas Läänt sekkumises endiste Nõukogude liidumaade siseasjadesse, väites et ainult Venemaal on õigus nendes maades oma poliitikat rakendada. Hiljem kõnetooli naastes väitis Kozõrev, et tegemist oli olnud trikiga – see pidi näitama, mis saab siis, kui Venemaa valimised võidab vale partei. Ukraina välisminister Anatoli Zlenko aga pidas sellist „trikki“ ohtlikuks¹¹³ ning vaevalt, et see Ukraina usku sõbralikku naabrises suurendas.

---

¹¹⁰ D'Anieri, P. Ukraine and Russia – From Civilized Divorce to Uncivil War. 48–49.

¹¹¹ Samas, lk 46.

¹¹² Samas, lk 49–50.

¹¹³ Conradi P. (2017). Kes kaotas Venemaa? Kuidas maailm astus uude külma sõtta. Tallinn: Rahva Raamat AS. 54.

3.1. Eesti vaated Ukraina tuumarelvastuse seisukohtadele ning mure Kiievi prestiiži pärast

Arvestades teema aktuaalsust ja üldiseid protsesse, mis maailmas aset leidsid, oli Eesti suursaatkonna huviorbiidis ka tuumarelvastuse küsimus Ukrainas. Tuumarelvade probleem mõjutas otseselt Ukraina riigi poliitilist prestiiži – Läänele tundusid Ukraina poliitilised sammud tuumarelvastuse küsimustes arusaamatud ning julgeolekut ohustavad. Ukraina paistis välismaailmale kui katastroofilise majanduse ja siseriiklikes tülides võitlev riik.¹¹⁴ Nii nagu Musta mere laevastikku ja majandust, käsitles Massandra leping ka tuumarelvastust. Eesti Suursaatkond leidis, et tuumarelvastus avas võimalused arendada koostööd stabiilsuse ja julgeolekuhuvidest lähtuvalt. Eesti soovis, et Lääs näeks Ukrainat kui iseseisvat riiki, mis omab tähtsust Euroopa julgeolekus ja sellest tulenevalt pidas vajalikuks Ukraina abistamisel Euroopa-sisest koostööd.¹¹⁵

Ukraina aga nägi tuumarelvades vastukaalu Venemaale ja ei soovinud nendest ilma tagatisteta loobuda. Eesti suursaatkond ei pidanud Ukrainat ega Venemaad võimaliseks tuumarelvastust haldama. Põhjuseks oli mõlemas riigis valitsev poliitiline ebastabiilsus. Seega ohustasid mõlemad riigid Eesti suursaatkonna arvates Euroopa julgeolekut ning Ukraina väidet, et tuumarelvastus sai olla Venemaale vastukaaluks, ei peetud pädevaks argumendiks. Ukraina ei osanud kasutada oma tuumapotentsiaali ja strateegiline juhtimine oli võimalik vaid Moskvas. Eesti suursaatkond oli arvamusel, et Massandra protokollides olev ülesanne välja töötada „riiklikele delegatsioonidele“ ettepanekuid tuumarelvade küsimuste lahendamiseks, oli Ukraina pettemanööver aja võitmiseks. Ukraina oli muutunud jäigemaks tuumarelvastuse küsimustes ning sidus nende likvideerimise territooriumilt otseselt rahvusvahelise abi ja garanteeritud kompensatsioonide saamisega.¹¹⁶ USA jäi aga kindlaks oma seisukohtadele ja oli uskumusel, et julgeoleku vaates oluks Euroopa olukord stabiilsem, kui Nõukogude Liidu tuumarelvad päriks vaid Venemaa. USA ei näinud Ukraina tuumarelvade omamises riigi iseseisvuse garantiid. Eesti suursaatkond kirjutas, et Ameerika Ühendriikide arvates pidanuks Ukraina kuuluma Venemaa ja Saksamaa vahelisse „nõrkade riikide bufrisse [puhvrise], milles

---

¹¹⁴ RA, ERA.5775.1.117. Memorandum Massandra-protsessist. (24.09.93).

¹¹⁵ RA, ERA.5775.1.117. Memorandum septembri-oktoobri arengutest Ukrainast. (08.10.93).

¹¹⁶ RA, ERA.5775.1.117. Memorandum: Ukrainas asuv tuumaarsenal: rahvuslik julgeolek ja rahvusvaheline stabiilsus. (12.11.93).

nimetatud suurriigid rivaalitseks¹¹⁷. Eesti suursaatkond pidas piinlikuks, et USA survestab Ukrainat loovutama oma tuumarelvastust Venemaale – riigile, mida Ukraina oma julgeoleku seisukohalt enim kartis. Küll aga ei pooldanud Eesti suursaatkond Ukraina seisukohti, sest sõjalisi vahendeid ei oleks pidanud kasutama rahvusvahelise julgeoleku stabiilsuses tagatisena. Külma sõja aegne rahu erineb 1993. aasta rahust Venemaa ja Ukraina vahel. Sõjajõud külma sõja järgses maailmas ei pidanud olema „olulisim omariikluse ja rahvusvahelise autoriteedi tagatis“. Eesti suursaatkond üritas olla võimalikult objektiivne – kuigi Ukraina riigi vastu tunti suurt sümpaatiat, siis suursaatkond kaldus arvama, et Ukraina üritas teha „võimalikult head äri,“ mitte ei lähtunud tuumarelvastuses julgeoleku poliitikast.¹¹⁸

Garantiisid, mida Ukraina soovis saada, olid võimalikud vaid teoreetiliselt. Läänes ei nähtud tuumarelvastust Ukrainas kui riigi suveräniteedi säilitamise strateegiat ning Ukraina poliitiline suund tekitas küsimusi riigi usaldusväärsuses. Eesti suursaatkond kartis, et see annab rahvusvahelisel tasandil Venemaale õigustuse Ukrainat diplomaatiliselt ja majanduslikult survestada. See lõi kujutelma Venemaast kui sanitarist, kes endist liidumaad aitab õigele teele. Venemaa mõistmisele aitas kaasa ka see, et Ukrainat nähti kui Tšernobõli maad¹¹⁹. Kiiev kippus aga unustama, et maailm lähtub väljakujunenud vaadetest.¹²⁰ Olukord pingestus, kui Ukraina 1993. aasta novembris kuulutas end oma territooriumil olevate tuumarelvade suveräänseks omanikuks.¹²¹ Eesti suursaatkond jälgis olukorda ja soovitas Eesti Vabariigi Valitsusel hoiduda hinnangutest Ukraina tuumarelvastusepoliitikale ning viidata, et tegemist on äärmiselt keeruka ja delikaatse probleemiga.¹²²

Ukraina selline suhtlemine võis oluliselt mõjutada Ukraina tähtsust geopoliitilises asetuses. See tähendas, et kuna Kiievi poliitika ei leidnud mõistmist Läänes, siis Washington kõneles Ukrainaga, nagu seda tehti Iraagiga¹²³. Ukraina nõudmised, mida riik soovis tuumarelvastuse likvideerimise eest saada, olid niivõrd ulatuslikud, et Eesti suursaatkonna arvates ei oleks keegi maailmas suutnud neid täita. Eesti suursaatkonna arvates tegi Ukraina vea, uskudes, et võib

---

¹¹⁷ RA, ERA.5775.1.117. Memorandum: Ukrainas asuv tuumaarsenal: rahvuslik julgeolek ja rahvusvaheline stabiilsus. (12.11.93).

¹¹⁸ Samas.

¹¹⁹ 26.04.1986 toimunud avarii Tšernobõli tuumaelektrijaamas, mis oli rahvusvahelise tuumaintsidentide skaalal 7. astme ehk kõrgeima astme õnnetus.

¹²⁰ RA, ERA. 5775.1.117. EV Kiievi Suursaatkonna tööaruanne november 93.Nov 1993. (10.12.93).

¹²¹ RA, ERA.5775.1.58. Ukraina. (22.02.94).

¹²² RA, ERA. 5775.1.117. EV Kiievi Suursaatkonna tööaruanne november 93.Nov 1993. (10.12.93).

¹²³ 1990. aasta tungisid Iraagi väed Kuiveiti, see mõisteti rahvusvaheliselt hukka ning USA koos liitlasriikidega sekkus konflikt, mille tulemusel algas Lahesõda (02.08.1990–28.02.1991).

nõuda endale erilist staatust – võrdluseks toodi, et maailmasõdade järgselt töötas „võitjate tahte“ elluviimise mõte, aga 1990. aastateks oli kujunenud rahvusvahelise poliitika printsiibiks mitmepoolsetel suhetel põhinevad organisatsioonid. See aga tähendas, et ei legitimeeritud enam ühe või teise riigi erilisi volitusi ja nii ei olnud Ukrainal põhjust oodata, et teda koheldakse eriliselt.

Eesti suursaatkond, mis jälgis ka Vene teljel toimuvat, märkis, et toleaeagsed arengud näitasid Venemaa leppimatust olemast külma sõja järgselt riik, mis oli tekkinud lagunemise teel: „Venemaa, olles kaotanud superrriigi staatuse endiste koordinaatide süsteemis, ei soovi siiski jääda „Külma sõja“ tulemuste lihtsa geograafilise ekstrapoleerimise tulemusel tekkinud üleeuroopaliste ja globaalsete institutsioonide raamidesse“.¹²⁴ 1993. aasta sügisel oli tõesti ilmunud ajalehes *Izvestija* artikkel, milles Venemaa välisminister Andrei Kozõrev [1990–1996] toonitas Venemaa vajadust sekkuda lähivälismaa konfliktidesse. Sekkumine oli vajalik, kuna vastasel korral riskinuks Venemaa „kaotada geograafilised positsioonid, mille vallutamine võttis sajandeid“.¹²⁵

Ukraina, kes oli Venemaa seisukohtadest teadlik ja lootis, et Lääs märkab riigi hirmu kaotada iseseisvust, mängis Venemaale läbimõtlemata poliitikaga kätte formaalse põhjuse, miks Venemaa rahvusvahelises pildis pidi säilitama otsustava mõju postsovetlikus ruumis. Ukraina aga uskus, et Venemaal aset leidnud valimised peaksid Läänele mõistetavaks tegema, miks Ukraina omas desarmeerimises selliseid seisukohti (12.12.1993. Riigiduumi valimiste järel saavad suure osa häältest natsionalistlikud ja kommunistlikud parteid¹²⁶). Vene massiteabes oli aga vallandunud infotulv, milles seati küsimuse alla Ukraina iseseisvus. Artiklites esitleti Venemaad kui ainsat abi Ukraina riigis aset leidva kaose vastu. Meenutuseks, et Lääne meedia sai oma teabe Ukraina kohta Vene ajalehtedest, mis tähendas, et mõjutustegevus jõudis väljapoole Vene elanikkonda. Arvestades Venemaal toimunut, Lääne lühinägelikkust Vene poliitikamaastiku seisundist ja sellest tulenevat riigi idealiseerimist, mõistis Eesti suursaatkond ukrainlaste aatompommidele põhinevat poliitikat, millega loodeti maailmale oma probleemid nähtavaks teha.¹²⁷ See ei tähendanud, et Eesti oleks ametlikult kiitnud Ukraina tuumapoliitikat – see valmistas Eestile jätkuvat muret. Ukraina soov siduda tuumarelvastuse omamist riikliku

---

¹²⁴ RA, ERA.5775.1.118. Memorandum: Venemaa „Lähivälismaapoliitika“ ja olukord Ukrainas. (07.01.94).

¹²⁵ Conradi P. Kes kaotas Venemaa? Kuidas maailm astus uude külma sõtta. 68.

¹²⁶ Sakwa R. (1995). The Russian Elections of December 1993. *Europe-Asia Studies*. Vol. 47, Nr 2. 213.

<https://www.jstor.org/stable/152608> (vaadatud 10.05.23).

¹²⁷ RA, ERA.5775.1.118. Memorandum: Venemaa „Lähivälismaapoliitika“ ja olukord Ukrainas. (07.01.94).

suveräniteedi küsimusega, oli lähendanud Venemaad USA ja teiste Euroopa riikidega – selline poliitika tekitas Läänele tunde, et tegemist on „ühise murega“. Ukrainal tuli loobuda ebarealistlikest nõudmistest – Eesti suursaatkond leidis, et halb oleks, kui nõudmisi oleks pidanud Moskva ellu viima Washingtoni surve. Seeläbi oleks võinud Ukraina sattuda isolatsiooni rahvusvahelises poliitikas – see aga poleks olnud Eesti huvides, kuna siis oleks Venemaa saanud oma poliitikat Ukrainas kergemini ellu viia.¹²⁸

3.2. USA sekkub tuumarelvastuse likvideerimisprotsessi

12. jaanuaril 1994. aastal leidis aset põgus kohtumine Ukraina president Kravtšuki ja USA president Bill Clintoni [1993–2001] vahel – see oli jätk jaanuaris varem aset leidnud konsultatsioonidele, mille tulemusel pidi sündima tuumarelvastust puudutav kolmepoolne leping USA-Ukraina ja Venemaa vahel. USA soovis, et tuumarelvastuse küsimus leiaks viimaks lahenduse ja Ukraina liituks tuumavabade riikidega. 14. jaanuaril sõlmisid kolm riiki lepingu, mille tulemusena pidi kogu tuumarelvastus Ukraina territooriumilt minema Venemaale ning USA lubas vastutasuks anda majandusabi Ukrainale. Clinton uskus, et see võimaldaks Ukrainal teha tõhusamat koostööd NATO-ga ja pidas kõige tõhusamaks julgeolekugarantiiks tugevat majandust. Seega pidanuks kolmepoolne leping lahendama nii USA mure tuumarelvastuse küsimuses, andma Ukrainale kindlustunde julgeoleku valdkonnas kui ka aitama riigi majandusel jõuda paremale järjele.

Ukraina ülemnõukogu, mis siiani oli teinud otsuseid tuumarelvastuse küsimustes, ei kiitnud heaks Kravtšuki leebemat suhtumist ja kompromisside leidmist. Ülemnõukogu soovis jätkuvalt esile tuua tuumarelvade tähtsust Ukraina iseseisvuse tagamisel. Eesti suursaatkond soovitas Eesti Valitsusel toetada Kravtšuki hoiakuid – tegemist oli realistliku poliitikaga, mis oli Läänele üldmõistetav. Selliste poliitiliste hoiakute jätk võimaldanuks Eestil jätkata Ukrainatelje idapoliitikat. Samas oli Eesti suursaatkond seisukohal, et tegemist oli Kravtšukile pealesurutud lepinguga, kuna Venemaa tegi eelnevalt avalduse, kus öeldi, et Ukraina ei saa täiendavaid julgeolekugarantiisid, vaid saab samasugused garantiid, nagu on teistel tuumavabadel riikidel. Eesti suursaatkonnale valmistas selline asjade käik muret, kuna see oli Ameerika kaudne toetusavalendus Venemaa „lähivälismaa“ survepoliitikale:

---

¹²⁸ Samas.

„Siin on mõtlemapanev, et just Washington mängis trumbid kätte venelastele: Washington, kontsentreerides kogu oma tähelepanu Ukraina tuumarelvale, andis võimaluse Venemaale alustada aktsioone Ukraina isoleerimiseks ja tema maine kahjustamiseks.

Küllaldaselt on põhjendatud seisukohta, et USA otsene sekkumine Vene-Ukraina tuumavaidlusesse pigem komplitseerib olukorda, kuna, julgustades oma sellise poliitikaga Venemaad, kaotab USA ise võime reaalselt vaidluse käiku mõjutada ja Vene diktaati leevendada.“¹²⁹

Kokkuvõttena rõhutas Eesti suursaatkond, et „iseseisvat poliitikat ajav Ukraina tähendab Eestile olulist diplomaatilist kapitali, millise hõlvamine on tähtis julgeolekupoliitiline ülesanne“¹³⁰. Eesti suursaatkond soovitas taas Kravtšuki poliitikat tunnustada, kuid teha seda äärmiselt läbimõelduna, arvestades Ukrainas erinevate jõujoonte tunnetamisega – selles osas lubas suursaatkond ka edaspidi nõu anda.¹³¹

3.3. Edasised arengud Ukraina julgeolekus

Eesti suursaatkond hindas Moskva kolmikavalduse mõned päevad hiljem kasulikuks. Ukraina seisukohalt tähendas see, et Venemaa oli deklareerinud territoriaalse puutumatus printsiipi – sellest lähtuvalt oli Moskva sunnitud säilitama neutraliteeti ka Ukraina sisepoliitika osas. Eesti suursaatkonna hinnangul oli Moskva „lähivälismaa“ teoreetikute programm muutunud tagasihoidlikumaks – endistes liidumaades sooviti kasutada sarnast mudelit, nagu USA tarvitas Ladina-Ameerika puhul. Ladina-Ameerika riigid olid küll iseseisvad, kuid nende poliitikat oli võimalik Washingtonist mõjutada. Eesti suursaatkonna tähelepanekute põhjal ei olnud Venemaal võimekust Ukrainat majanduslikult ja poliitiliselt integreerida, kuna tulenevalt erinevatest majandusreformidest kulges poliitiline süsteem erinevates suundades.

Sellest lähtudes oli oluline, et endiste liidumaade varemotel areneks uus ja vaba poliitiline läbikäimine. Suhete tekkimine endiste Nõukogu Liidu aladel omasid globaalset tähendust – need mängisid olulist rolli geopoliitiliste reaaside kujunemisel. Eesti suursaatkond leidis, et

---

¹²⁹ RA, ERA.5775.1.118. Memorandum: Võimalikust suhtumisest Moskva 14.01. kolmikavaldusse. (30.01.94)

¹³⁰ Samas.

¹³¹ Samas.

poliitiline läbikäimine endise impeeriumi piirkondade vahel on laia tähendusega ja see „impeeriumi-järgne ruum ei ole tühi kott, mida vene püssitikk peab püsti hoidma.“¹³²

Diplomaatiliselt tähendas see tähtsat strateegilist ülesannet globaalses julgeolekupoliitikas. Kuigi Vene majandust peeti Eesti suursaatkonna hinnangutel nõrgaks ja ei usutud, et Moskva suudaks rakendada täiemahulisel oma lähisvälismaa poliitikat, siis rõhutati taaskord vajadust saavutada head läbikäimised endistes liidumaades: „Meil on eeldused siin edu saavutada, samuti on meil vajadus siin edu saavutada, sest: tekkiv vaba poliitiline läbikäimine superimpeeriumi varemotel on kahtlemata laiem tähendusega ja vastavalt üleüldise tähelepanu ajendiks.“¹³³

Kolmepoolne leping ei saanud olla Ukraina julgeoleku kindlaks tagatiseks, sest lepinguga kaasnenud Budapesti memorandumiga allkirjastamisega (05.12.1994) nõustusid USA, Venemaa ja Suurbritannia küll austama riigi sõltumatust ja suveräänsust, kuid memorandum ei sisaldanud punkti, mis kirjeldaks territoriaalse puutumatus rikkumisega kaasnevat kaitset Ukrainale.¹³⁴ Ukraina julgeoleku kindel tagatis oli jätkuvalt mureks. Eesti oli valmis mängima maailmas „Ukraina advokaati“, et teadvustada Ukraina iseseisvuse tähtsust ja et „Ukraina ei pea tingimata olema Venemaa vasallriik ja temaga suhtlemine ei pea käima läbi Moskva“.¹³⁵ Nii näiteks kohtus Eesti Tšehhi ja Ungari välisministeeriumi delegatsioonid ning ühe teemana käsitleti Ukraina olulisust Venemaa puhvrina. Kohtunud riigid nägid Venemaad kui jäädavat „suurt ja paha“, kes teeb enamvähem seda, mis ise tahtis. Samuti peeti Eesti ja Suurbritannia koostööd võimalikuks – 1996. aasta novembris oli kahe riigi vahel jutuks võimalus toetada Ukrainat ühiselt.¹³⁶

---

¹³² RA, ERA.5775.1.118. Memorandum: President Lennart meri ametlik visiit Ukrainasse: visiidi sisu ja tähendus. (25.03.94).

¹³³ RA, ERA.5775.1.118. Memorandum Ukraina kohamääratlusest Eesti välispoliitikas. (12.04.94).

¹³⁴ Conradi P. Kes kaotas Venemaa? Kuidas maailm astus uude külma sõtta. 63.

¹³⁵ RA, ERA.5775.1.62. Siseminister hr Edgar Savisaare kohtumiseks Ukraina suursaadiku hr Juri Olenenkoga. (01.06.95).

¹³⁶ RA, ERA.5775.1.64. Eesti–Suurbritannia suhted. (14.11.23).

3.4. Ukraina idee luua Kesk- ja Ida-Euroopa julgeolekuvöönd

Ukraina oli juba enne kolmepoolse lepingu sõlmimist Eestile välja pakkunud idee Kesk- ja Ida-Euroopa julgeolekuvööndist¹³⁷. Idee oli segasevõitu – selge oli, et vööndisse oleksid pidanud kuuluma endised Nõukogude Liidu maad, välja arvatud Venemaa ja Valgevene, ning Ukraina arvates oleks see turvanud Venemaa läbikäimist Euroopa ja NATOga. Näis, et Ukraina lähtus külma sõja aegsest mõttest, kus lääts ja ida olid omavahel vastuolus. Loodav julgeolekuvöönd pidanuks hoidma ära NATO ja Venemaa piiril võimalikud kokkupõrked. Eesti Vabariigi Välisministeerium sellist plaani otstarbekaks ei pidanud, kuna see paistis olevalt otseselt seotud Ukraina ja Venemaa omavaheliste suhte klaarimiseks loodava liiduga. Liit poleks andnud kontrolli Venemaa üle, vaid isoleerinud riiki.¹³⁸ Eesti ei soovinud luua liitu, mis oleks otseselt Venemaa vastu ja sellega ärritada naaberriiki.¹³⁹ Teiseks ei olnud isegi selge, kas tegemist oleks olnud sõjalise liiduga, sest juba Kravtšuki presidendiameti ajal oli ühel hetkel olulisem majandus ja siis jälle sõjaline koostöö. Eesti arvates oleks selline koostöö pahandanud mitte vaid Venemaad, vaid ka Läänt. Arvamine, et Kiievi iseseisvus on Läänele tähtsam kui Ukrainale enesele oli aegumas – Venemaa ja Ukraina suhted ei mõjutanud otseselt Euroopa turge.¹⁴⁰ Eesti, kelle arvates loodav sõjaline liit ei oleks Eesti huvidega kooskõlas olnud, oli valmis koostööd tegema poliitilisel ja majanduslikul alal.

Kesk- ja Ida-Euroopa julgeolekuvööndi idee oli lahtine ja vajas väljatöötamist. Ukraina mõistis, et julgeoleku tagamiseks on vajalik aga kiiremalt leida riigile kaitsetagatis – riik ei tahtnud jääda puhvertsooni Venemaa ja NATO vahel. Kolmepoolse lepingu sõlmimine oli tihendanud suhteid USA ja Ukraina vahel, mis võimaldas 8. veebruaril 1994. aastal liituda Ukrainal NATO Partnerlus rahu nimel (PfP) programmiga. Partnerlusprogramm loodi 1994. aastal ja selle eesmärk oligi arendada Kesk- ja Ida-Euroopas demokraatiat ning aidata üles ehitada sõjalist struktuuri.¹⁴¹ Ukraina kuulumist liitu toetas ka Eesti – 1994. aasta märtsis oli tippkohtumise üheks jututeemaks märgitud PfP-ga liitumine ja selle mõju mõlema riigi

---

¹³⁷ Nimetatud ka Musta mere-Balti koostöö vööndina. Siin Kesk- ja Ida-Euroopa julgeolekuvöönd, kuna Ukraina soovis mõningaid Visegradi riike liikmeteks.

¹³⁸ RA, ERA.5775.1.118. t 07.01.1994–03.01.1995. Memorandum. Ukraina kaitse- ja julgeolekupoliitika arengust. (15.04.94).

¹³⁹ RA, ERA.5775.1.62. Siseminister hr Edgar Savisaare kohtumiseks Ukraina suursaadiku hr Juri Olenenkoga (01.06.95)

¹⁴⁰ RA, ERA.5775.1.119. Memo: Ukraina initsiatiiv regionaalse koostöö alal: Musta mere-Balti julgeoleku- ja koostööinitsiatiiv. (13.01.95).

¹⁴¹ Eesti Nato Ühing. Partnerlus. <https://www.eata.ee/nato/partnerlus/> (Vaadatud 05.05.23)

Julgeolekule ning millised võiksid olla partnerluses tehtavad koostööprojektid.¹⁴² Ukraina eesmärk oli integreeruda Euroopa struktuuridega. Ukraina püüdi ei leidnud positiivset vastukaja Tšehhi, Ungari ja Poola valitsustelt, sest Kesk-Euroopa riikidel tekkis hirm, et see aeglustab nende võimalust liituda NATOga.¹⁴³

Ukraina oli aktiivne PfP liige ning osales võimaluste piires paljudel ühisõppustel ja teistes tegevustes.¹⁴⁴ Ometi ei reageeritud Ukrainas positiivselt uudisele, et Eesti püüdleb NATO liikmeks. Ukraina ohvitser (nime pole memos mainitud) arvas, et selline orienteeritus välistab Kesk-Euroopa stabiilsuse ja julgeolekuvööndi võimaluse. Teiseks tahtis Ukraina Eestile müüa Nõukogude Liidu standarditele vastavat relvastust, kuid Eesti NATOga liitumine oleks selle võimaluse kaotanud. Kuigi Ukraina ei tervitanud NATOga liitumise mõtet, ei arvanud Kiiev, et PfP saaks olla Euroopa stabiilsuse tagatis. Ukraina jätkas enda püüdlusi moodustada Kesk-Euroopat ja Baltikumi ühendav sõjaline liit, milles soovis saavutada juhtivat kohta. Kui eelmisel korral liidust kõneldi juulis, siis novembriks polnud mõte selgemaks muutunud – Eesti suursaatkond ei mõistnud, milline oleks selle liidu julgeoleku- ja stabiilsusetsooni toimimismehhanism ja iseloom.¹⁴⁵ Selline liit ei leidnud toetust ka teiste Kesk-Euroopa riikide hulgas. Poola, Tšehhi, Ungari ja Slovakkia võtsid suuna NATOga ühinemisele. Ukraina tuumarelvastuse poliitika ümber olnud segadus viis Kesk-Euroopa riigid koostööd otsima pigem Lääneriikide kui Ukrainaga.¹⁴⁶

Ukraina idee luua sõjaline koostöö Kesk- ja Ida-Euroopaga ei tähendanud, et Kiiev ei oleks jätkanud Euroopa struktuuridega ühinemist. 16. novembril 1994. aastal ratifitseeris Ukraina tuumarelvastuse levikut piirava lepingu (NTP). Novembris sai Ukraina ja USA vahel allkirjastatud Ukraina-USA partnerlus, sõpruse ja koostööharta, lisaks finantsabi ja kaubandusalane leping. Samas sõlmiti Eesti, Läti ja Leeduga Balti riikide ja USA harta alles 1998. aastal. Sellest võinuks arvata, et Ukraina suhted Läänega olid paranenud, kuid Ukrainal oli raske mõista, kui palju Lääs on nõus ja võimeline riiki toetama. Ukraina soovis jätkuvalt suurt majandusabi. Eesti suursaatkonna hinnangul ei tahtnud Kiiev mõista, et Ameerika

---

¹⁴² RA, ERA 5775.1.118. Memo: Võimalikud vestlusteemad Eesti-Ukraina tippkohtumisel. (05.03.94).

¹⁴³ D'Anieri, P. Ukraine and Russia – From Civilized Divorce to Uncivil War. 88.

¹⁴⁴ Samas, 89.

¹⁴⁵ RA, ERA.5775.1.118. Märkmeid kohtumistest Kiievis. (14.07.94).

¹⁴⁶ Wolchik S ja Zieba R. (2000). Ukraine's Relations with the Visegrad Countries. Olynyk, S. D. (2000). Wolchik S ja Zviglyanich V (toim), *Ukraine: The Search for a National Identity*. Boston: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. 150–151.

maksumaksja ei ole nõus kinni maksma nii suurt abi riigile, millest nad palju ei teadnud.¹⁴⁷ Visiit, mis Ukraina valitsusliikmed lepingu sõlmimiseks tegid, ei olnud Eesti suursaatkonna arvates edukas, sest Kiiev ei mõistnud, millises ulatuses Lääs on valmis riiki abistama. Ukraina aga pidas USAsse visiiti edukaks, üldine arvamus oli, et Ukraina oli sisenemas maailma juhtivate riikide hulka.¹⁴⁸ Võib olla oli arvamus, et saavutatakse juhtiv koht maailmapoliitikas ka põhjuseks, miks Ukraina ei soovinud ennast siduda NATOga ja lootis, et luuakse globaalne julgeolekusüsteem, kus oleks koht ka Venemaal. Eesti suursaatkond avaldas 1995. aasta mais arvamust, et Venemaa ja Ukraina vahelised suhted olid pingestunud, kuid nii-öelda ametlik Kiiev näis probleemi mitte märkavat. Ukraina parlamendisaadikuiks pürgijad aga esitasid küsimusi, kas Ukraina oleks üldse võimeline enda iseseisvuse eest seisma. Kõige selle taustal nägi Ukraina jätkuvalt kaitsetagatisena Kesk- ja Ida-Euroopa julgeolekuvööndi ideed, see olevat üleminekumehhanism, mis aitaks seista vastu Venemaa katsetele piirkonnas saavutada suurem mõjuvõim ja samal ajal integreeruda Läände.¹⁴⁹ Ukraina otsis regionaalset koostööd, kuna riigile tundus, et kõige paremini mõistavad riigis olevaid probleeme need, kellel on olnud sarnane minevik.¹⁵⁰

3.5. Ukraina ja NATO 1995–1996

Ukraina kaitseminister Valeriy Shmarovi [1994–1996] käik Brüsselisse 1995. aasta juunis lõppes Ukraina jaoks edukalt. Olulisimaks sõnumiks sai, et NATO arvestab võimalusega, et Venemaal on geopoliitilised huvid Ukraina territoriaalse terviklikkuse arvel ja NATO ei jää ükskõikseks. Ukraina poolt tuli initsiatiiv Venemaa võimaliku liitumisega PfP programmiga – see tähendanuks, et edasisi sõjalisel alal vaidlusi oleks pidanud lahendama vastavalt PfP reeglitele. See tähendas, et NATO oli üks viis, kuidas Venemaale häid suhteid õpetada. Kohtumisel öeldu NATO mitte ükskõikseks jäämise kohta oli küsitav. Esiteks polnud Lääs muutnud arvamust Ukrainast ja pidas otstarbekaks, et riik oleks seotud Venemaaga. Ukraina oli küll vabanenud tuumarelvastusest ja Musta mere laevastik näis olevalt jagatud, nägi Lääs sellegipoolest, et Ukraina tihedam suhtlemine Venemaaga on Läänele kasulik. Ukraina tihedad sidemed Venemaaga tähendas, et Ukraina sai ka energiakandjaid naaberriigist, mis omakorda oli Läänele kasulik, sest Lääne maksumaksjad ei pidanud Ukrainat üleval pidama.¹⁵¹

---

¹⁴⁷ RA, ERA.5775.1.118. Nädal Ukrainas (19–25.11.94). (25.11.94).

¹⁴⁸ RA, ERA.5775.1.118. Raport: nädal Ukrainas (23.11–02.12.94). (02.12.94).

¹⁴⁹ RA, ERA.5775.1.119. Ettekanne Ukraina-Venemaa suhted Põhja-Kaukaasia kriisi taustal. (07.02.94).

¹⁵⁰ RA, ERA.5775.1.119. Memo: Eesti-Ukraina majanduslikust koostööst. (30.05.94).

¹⁵¹ RA, ERA.5775.1.119. Ettekanne Musta mere laevastiku jagamine. Kommentaar. (27.06.95).

Eesti huvides oli, et Ukraina oleks ka tulevikus iseseisev riik ja ei sõltuks Venemaast. Ukraina oli üks julgeoleku garantiisid Eestile – Ukraina oli vastukaaluks Venemaale, mis ei suhtunud Eestisse sõbralikult. Ukraina väärtustas abi, mida Eesti andis. Nii tänati näiteks Eestit selle eest, et see oli toetanud riiki Euroopa Nõukogu liitumise teel ja Kiiev lootis, et 2000. aastaks saadakse ka Euroopa Liidu täisliikmeks. Mõlemad riigid pidasid võimalikuks kahepoolseid Euroopa julgeolekualaseid konsultatsioone.¹⁵²

Kiievile valmistas muret, et Venemaa välispoliitilise suuna muutus võis Ukraina jätta kahe sõjalise liidu vahele. Venemaa oli esitanud mõtte luua oma sõjaline liit ja Valgevene kiitis mõtet.¹⁵³ Ukraina ei olnud enda poliitiliste vaadete ja seisukohtade esitamisel tihti mõistetav Läänele. Ukraina, mis kartis jääda kahe sõjalise liidu vahele, esitas vastuväited NATO laienemise kohta, mis vahel näisid langevat ühte Moskva argumentidega. Sellised seisukohad aga võisid Läänes tekitada segadust. Lähemal vaatlemisel ei langenud Moskva ja Kiievi argumentide põhituum kokku – Eesti suursaatkonna arvates Ukraina pigem kartis jääda puhvertsooni ja ei tahtnud, et tekiks olukord, kus kahte erinevat maailma eraldab miski nagu külma sõja sümbolina oli nähtud Berliini müüri.¹⁵⁴ Ukraina nägi kahe sõjalise liidu vastastikusel laienemises uut rivaalitsemist, mis lõhestanuks Euroopa ja jätnuks Ukraina Vene mõjusfääri.¹⁵⁵

3.6. Eesti suursaatkonna arvamused seoses Musta mere-Balti koostöö vööndi ideega

Ukraina näis uskuvat, et Euroopa julgeolekut aitab tagada Kesk- ja Ida-Euroopa koostöö vöönd, õigemini 1995. aasta oktoobriks oli sellest ideest kujunenud Musta mere Balti koostöö vöönd. Ukraina mõistis, et Eestile (ja ka Lätile ja Leedule) on diplomaatiliselt oluline suhtluskapital Põhjala riigid ning lisas enda sõjalise koostöö strateegilisse plaani ka neli Põhjala riiki. Kesk-Euroopa riikidega aga polnud olukord enam nii kerge kui varem, ideejärgus olevast liidust oli välja arvatud Poola, kuna see oli võtnud kindla suuna NATOga ühinemisele. Kiiev üritas liitu saada riike, kelle NATOga liitumist pidas küsitavaks. Ukraina näis uskuvat, et Eesti NATOga liitumine tooks Venemaa poolt sõjalise vastuse. Ukraina mõistis, et Eesti ei

---

¹⁵² RA, ERA.5775.1.120. Nädala poliitiline- ja tööaruanne (15.08–21.08.95). (22.08.95).

¹⁵³ RA, ERA.5775.1.120. Nädala poliitiline- tööaruanne (29.08–04.09.95) (05.09.95).

¹⁵⁴ RA, ERA.5775.1.120. Ettekanne: Ukraina ja NATO. (19.09.95).

¹⁵⁵ RA, ERA.5775.1.120. Poliitika- ja majandusnädal Ukrainas (9.10.–16.10.95). (17.10.95).

too sõjalise liidu sõlmimisel ohvriks suhteid Põhjala riikidega ja just selle tõttu esitasid idee ka neid ühendada liitu. Mõtteks oli ikka Kesk-Euroopa ja Ida-Euroopa regionaalne koostöö, mis tooks riigid välja nii nimetatud hallist tsoonist.¹⁵⁶ Eesti jälgis ka teiste riikide mõtteid, keda Ukraina soovis liitu saada. Nii külastas 1995. aasta novembris Läti president Guntis Ulmans [1993–1999] Ukrainat ja sõnas, et Läti kindel mõte on liituda NATOga. Läti president Ulmans leidis, et Venemaa ei tohiks NATOs ohtu näha, kuna tegemist on demokraatlike riike ühendava blokiga ja „demokraatia ei tungi üldse kellelegi kallale“.¹⁵⁷ Soome suursaadik oli vaid kuulnud vihjeid võõndi kohta, kuid ei midagi enam.¹⁵⁸ Eesti suursaatkond toonitas, et on oluline jälgida Ukraina avaldusi NATO teemadel, kuna USA näis jälgivat Ukraina arvamusi ja see mõjutas NATO laiendamise plaane. Retoorika pidi toonitama Ukraina õigust julgeoleku küsimustest kaasa rääkida.¹⁵⁹ Ukraina ei võtnud suunda liituda NATOga. See tähendas, et Eesti julgeolekupoliitika suund erines Ukrainast. Selle taustal jäi Eestile oluliseks, et Ukraina säilitaks oma iseseisvuse ning selle tõttu pöörati suursaatkonnas suurt tähelepanu julgeolekuga seotud teemadele. Suursaatkond Kiievis võimaldas Eestil saada vahetut informatsiooni Ukrainas toimuva kohta ja ühtlasi tähendas see, et teave, mis Eesti välisministeerium Ukrainast sai, oli vastavuses Eesti huvidega ja vaba teiste riikide tõlgenduste ning arusaamade filtrist.

---

¹⁵⁶ RA, ERA.5775.1.120. Ukraina uus julgeolekupoliitiline idee. (19.10.95).

¹⁵⁷ RA, ERA.5775.1.120. Dok. No 58/95: Nädalaaruanne (30.-06.11.95). (08.11.95).

¹⁵⁸ RA, ERA.5775.1.121. Analüüs: Põhja-Balti-Musta mere võõndist. (01.02.96).

¹⁵⁹ RA, ERA.5775.1.122. Olukord Ukrainas. Kiievi välispoliitika ja meie. (07.08.96).

KOKKUVÕTE

Välispoliitikale avaldavad mõju erinevad tegurid. Kahe riigi omavaheline suhtlus on tihedalt seotud ka kolmandate riikide tegevuse ja hoiakutega. Riik arendab teiste riikidega suhtlust kooskõlas enda huvidega. Nii on Eesti huviks olnud Ukraina areng, mis oleks vastavuses lääne väärtustega ja ei sõltuks Venemaast. Eesti-sõbralik Ukraina omas Eesti julgeolekus olulist kohta. Töö eesmärgiks oli selgitada, miks rajati Ukrainasse suursaatkond juba 1993. aastal ja millised olid Eesti nägemused Ukrainas toimuva osas.

1990. aastate alguses toimusid murrangulised muutused, mis tingisid Eesti suursaatkonna rajamise Ukrainasse. Lagunenud oli Nõukogude Liit ja varasemad liiduvabariigid iseseisvusid. Ukraina iseseisvumine ja lääne väärtusruumiga liitumine on olnud keeruline. Riigi majandust ei suudetud 1990. aastate alguses reformida – üheks põhjuseks olid tehased, mis sõltusid Venemaa energiaallikatest. Tugev majandus omab aga iseseisva riigi arengus määravat osa. Lääs, mis tugines Venemaa informatsiooniallikatele, ei pööranud Ukraina toetamisele niivõrd suurt tähelepanu kui oleks võinud eeldada ja peeti õigeks Venemaa poliitika teostamist Ukrainas. Lääne soovmõtlemine Venemaa demokratiseerumisest ja sellest lähtuv ohutunnetuse vähenemine on üheks põhjuseks, miks Eestil oli tarvis rajada oma suursaatkond Kiievisse. Erinevalt läänest on Eesti vaadanud Venemaa arengut objektiivsemalt – Eesti, tuginedes ajaloole, nägi märke, mis viitasid Venemaa soovile taastada oma endised piirid.

Ukraina on territoriaalselt suurriik, mille pinnale jäi osa Nõukogude Liidu tuumarelvastusest – hulk, mis riiki jäi, muutis riigi kolmandaks tuumajõuks maailmas. Rahvusvaheliselt Ukraina tuumarelvastuse poliitika mõistmist ei leidnud – riigi kohta tulnud informatsioon tugines Venemaa meediale ja seeläbi esindas Venemaa huve. Ukraina soovis tuumarelvastusega tuua fookusesse riigi hirmu Venemaa ees. Ometi ei pööranud lääs sellele tähelepanu ja oluliseks sai vaid tuumaarsenali eemaldamine riigi territooriumilt. Ukrainal oli mure Musta mere laevastiku jagamisega, sest Venemaa sidus poliitilised kokkulepped majandusküsimustega. Ukraina energiavõlg Venemaa ees oli suur ja see võimaldas naaberriigil Kiievit šantažeerida. Eesti suursaatkond Kiievis võimaldas edastada informatsiooni Eesti valitusele ja see soodustas kahe riigi omavahelist läbikäimist.

Eesti suhtlus Ukrainaga on olnud üldiselt hea – kahte riiki ühendavad analoogsed kogemused, mis võimaldavad üksteist mõista ja suhelda viisil, mis on võimalik vaid sarnast minevikku omades. Eesti soov oli abistada Ukrainat Venemaa sõltuvusest vähendamisel ja aidata kaasa riigi integreerimisele läänega. Suursaatkond Kiievis võimaldas saada infot, mis oli vaba teiste riikide huvidest. Vahetu teave tegi võimalikuks teha teavitustööd ka teistes riikides Ukrainas toimuva kohta. Seega on suursaatkonna rajamine ja sarnane minevik aidanud mõista Ukrainas toimuvat, kuigi alati ei nõustatud Ukraina seisukohtadega. Mõlemat riiki sidus hirm Venemaa laienemise ees ja see ärgitas Ukrainat ja Eestit üksteises partnereid otsima. Eesti sai Ukrainat toetada majandusalastes küsimustes, kuna Eestis majanduse reformimine edenes. Lisaks üritas Eesti ka teiste riikidega suhtluses tuua esile Ukraina olulisust ja riigi eraldiseisvust Venemaast. Eesti, mis oli edukate poliitiliste- ja majandusreformide poolest rahvusvahelises pildis tunnustust leidnud, oli kaudselt Ukraina iseseisvuse garantii. Ukrainlastele tähendas see, et riiki tunnustab ja peab oluliseks riik, mille iseseisvust tunnustati rahvusvaheliselt.

Eesti jaoks oli suursaatkonna rajamine oluline, kuna see võimaldas jälgida Ukraina ja Venemaa vahelist suhtlust ning edastada vahetut informatsiooni Eesti valitsusele. Julgeolekupoliitiliselt oli Ukraina idee luua Kesk-Ida-Euroopa kaitsevöönd. Eestile jäi kaitsevööndi mõte segaseks, sest Eesti arvates oleks kaitsevöönd Venemaa isoleerinud, lisaks ei oleks olnud võimalik Venemaa poliitilist käitumist selle abil kuidagi mõjutada. Eestile jäi mulje, et tegemist oleks koostööga, mis põhineks Ukraina ja Venemaa vaheliste suhete klaarimisel ja see ei oleks olnud Eesti huvides. Ometi oli mõlema riigi sooviks üksteise julgeolekut tugevdada ja nii toetas Eesti Ukraina suhtlust NATOga. Eesti ja Ukraina suhted on olnud kasulikud mõlemale riigile ja vastanud kahe riigi huvidele.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv Tallinnas
Fond 5775 – Välisministeerium

Perioodika

Postimees 1991–1996

Publitseeritud allikad

Birov, A. Kiiev 1993–1995. Eek-Pajuste E (koost.). *Teine tulemine – Taasiseseisvunud Eesti välisesindused*. Tallinn: Välisministeerium. 2003. 400–403.

Lensment, J. Kiiev 1993–1996. Eek-Pajuste E (koost.). *Teine tulemine – Taasiseseisvunud Eesti välisesindused*. Tallinn: Välisministeerium. 2003. 403–409.

Luik J. *Qua vadis*, Eesti välispoliitika. (2018). Idarand T (koost.). *Maailm ja meie*. Tallinn: Ilmamaa. 63–69.

Schmemann, S. Russian Parliament Votes a Claim to Ukrainian Port of Sevastopol. *The New York Times*. 1993.

<https://www.nytimes.com/1993/07/10/world/russian-parliament-votes-a-claim-to-ukrainian-port-of-sevastopol.html> (vaadatud 28.04.23).

Kozyrev A. The Lagging Partnership. *Foreign Affairs*, 1994. mai-juuni, vol. 73. nr. 3.
https://www.jstor.org/stable/pdf/20046658.pdf?refreqid=excelsior%3A863ee6ad6fdfbd6bf999a27275fdd11a&ab_segments=&origin=&initiator=&acceptTC=1 (vaadatud 24.04.23).

Suulised allikad

Intervjuu Jaak Lensmentiga (sünd 1966) 27.01.23.

Kasutatud kirjandus

Motyl A ja Krawchenko B. (1997) Ukraine: from empire to statehood. Bremmer I ja Taras Ray (toim.). *New States, New Politics: Building the Post-Soviet Nations*. Cambridge: Cambridge University Press. 235–276.

Conradi P. Kes kaotas Venemaa? Kuidas maailm astus uude külma sõtta. Tallinn: Rahva Raamat AS. 2017.

D'Anieri, P. Ukraine and Russia – From Civilized Divorce to Uncivil War. Cambridge: Cambridge University Press. 2019.

Lehkre, J. P. The Transition to National Armies in the Former soviet Republics, 1988–2005. New York: Routledge. 2013.

Ives T. H. (2008). Meeloslas mäletades. Koost. Pajuste E. Teine tulemine II: Välisministeeriumi taasloomise lugu. Tallinn: Välisministeerium. 11–25.

Remy, J. Ukraina ajalugu. Tallinn: EKSA. 2018.

Sakwa R. (1995). The Russian Elections of December 1993. *Europe-Asia Studies*. Vol. 47, Nr 2. 213. <https://www.jstor.org/stable/152608> (vaadatud 10.05.23).

Service R. (2016). Külma sõja lõpp 1985–1991. Tallinn: Kirjastus Varrak. 2016.

Smith S, Hadfield A ja Dunne T (eds). *Foreign Policy*. Oxford: Oxford University Press. 2016.

Sutela P. (2012) The Underachiever: Ukraine's Economy Since 1991. *Carnegie Endowment for International Peace*. 3. <http://www.jstor.org/stable/resrep13068> (vaadatud 15.04.23)

Teichova A, Matis H ja Patek J (toim). *Economic change and the National Question in Twentieth-century Europe*. 2011.

Wolchik S ja Zviglyanich V (toim), *Ukraine: The Search for a National Identity*. Boston: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. 2000.

Wolchik S ja Zieba R. (2000). Ukraine's Relations with the Visegrad Countries. Olynyk, S. D. (2000). Wolchik S ja Zviglyanich V (toim), *Ukraine: The Search for a National Identity*. Boston: Rowman & Littlefield

Olynyk, S. D. (2000). Ukraine as a Military Power. Wolchik S ja Zviglyanich V (toim), *Ukraine: The Search for a National Identity*. Boston: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. 69–95.

Prizel I. (2000). Nation-Building and Foreign Policy. Wolchik S ja Zviglyanich V (toim), *Ukraine: The Search for a National Identity*. Boston: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. 11–31.

Elektroonilised materjalid

Eesti Nato Ühing. Partnerlus. <https://www.eata.ee/nato/partnerlus/> (Vaadatud 05.05.23)

НЕЗАЛЕЖНИЙ АНАЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР ГЕОПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ – Борисфен Інтел. КРИМ 94. Частина 3 «Як ділився Чорноморський флот «по-братерськи» https://bintel.org.ua/nash_archiv/arxiv-regioni/arxiv-ukra%D1%97na/kak-delilsja-chernomorskij-flot-po-bratski/ (vaadatud 20.04.23)

Van Ham P. (1994). Ukraine, Russia and European Security: Implications for Western Policy. <https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/cp013e.pdf> (vaadatud 30.04.2023)

SUMMARY

Estonian-Ukrainian relations in 1993–1996

This Bachelor's thesis has analysed Estonian-Ukrainian relations in 1993–1996. One of the most important features of a sovereign state is an independent foreign policy. When Estonia regained its independence in 1991, the building of the country on democratic foundations began. There was knowledge from Estonia's first period of independence that contributed quite a bit to the restoration of the country. In 1993, the Estonian embassy was established in Kyiv. The aim of the work was to find out the reasons why Estonia opened one of the first embassies from the former Soviet states in Ukraine. The researched period is the beginning of the opening of the embassy – 1993–1996.

This work provided an overview of what Estonia's vision has been regarding what is happening in Ukraine, how similar experiences have affected the two countries, and how Estonia has understood Ukraine's choices. Accordingly, the research questions of the work were:

1. What were Estonia's views and positions regarding what was going on in Ukraine?
2. What was the international attitude towards the development of Ukraine?
3. What was Russia's role in the development of relations between Estonia and Ukraine?

Memos of the Estonian Embassy in Kyiv (1993–1996), talking points, instructions and background documents of the Ministry of Foreign Affairs in 1993–1996 were used as sources. In order to find answers to the research questions, the work is divided into three chapters. The first chapter discloses an overview of the problems related to the Black Sea fleet and gives an overview of the stances of the Estonian Grand Embassy. The second chapter analyzed the economic development of Ukraine and Estonia's interests in improving the Ukrainian economy. The main focus of the analysis is passed on the opinions and descriptions provided by the Estonian Embassy on the economic issues of Ukraine. Western views on Ukraine are also brought out. It also gives an overview of why the Ukrainian economy relied strongly on Russia. Based on the economic situation of Ukraine, all three research questions can be answered. The third chapter is closely related to the previous topics and also deals with the issue of nuclear weapons and security policies. At the beginning of the 1990s, they wanted to reduce the nuclear weapons arsenal, yet Ukraine instead saw the presence of nuclear weapons as an opportunity to draw attention of the West to its own problems. Firstly, the Western understanding of Ukraine's nuclear weapons policy is analysed. Secondly, an overview of the

solution to the problem is given. Lastly, Ukraine's future direction in ensuring national security is also analyzed. Therefore, the last chapter provides a general answer to Estonia's views on the removal of the nuclear arsenal, NATO expansion and the idea of a Central Eastern European defence zone. The removal of nuclear weapons is most reflected in the international attitude. In the case of Estonia and Ukraine, the topic of security has been closely related to the fear that Russia will start expanding its borders – so the role of Russia in the development of the general defence policy is also brought out in this chapter.

Estonia's desire was to assist Ukraine in reducing its dependence on Russia and help integrate the country with the West. The embassy in Kyiv made it possible to get unbiased information that was not fuelled by the interests of other countries. Immediate information made it possible to inform other countries about what is happening in Ukraine. Thus, the establishment of the embassy and Estonia's similar past have helped to understand what is happening in Ukraine. Although Ukraine's views were not always agreed upon, there was an understanding of their views. Both countries were motivated by the fear of Russia's expansion, and that encouraged Ukraine and Estonia to look for partners in each other. Estonia was able to support Ukraine on economic issues as Estonia's economic reforms progressed. In addition, Estonia also tried to highlight the importance of Ukraine in communication with other countries.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Fiona Jõesuu,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Eesti ja Ukraina suhted 1993–1996“, mille juhendaja on Kaarel Piirimäe, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Fiona Jõesuu

22.05.2023